

ΕΘΝΙΚΟ ΚΑΙ ΚΑΠΟΔΙΣΤΡΙΑΚΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΑΘΗΝΩΝ
ΣΧΟΛΗ ΝΟΜΙΚΩΝ, ΠΟΛΙΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΤΜΗΜΑ ΝΟΜΙΚΗΣ

ΕΦΑΡΜΟΓΕΣ ΔΗΜΟΣΙΟΥ ΔΙΚΑΙΟΥ

ΕΞΑΜΗΝΟ Η

ΕΡΓΑΣΙΑ ΜΕ ΘΕΜΑ

«ΕΝΩΣΕΙΣ ΠΡΟΣΩΠΩΝ - ΣΩΜΑΤΕΙΑ»

ΥΠΕΥΘΥΝΟΣ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ: ΔΗΜΗΤΡΟΠΟΥΛΟΣ ΑΝ.

ΙΩΑΝΝΑ Χ.ΖΑΡΚΑΔΟΥΛΑ

ΕΞΑΜΗΝΟ ΣΠΟΥΔΩΝ Η

Α.Μ. 1340200300118

ΑΘΗΝΑ, 2007

Περιεχόμενα

<u>Πρόλογος</u>	3
<u>Εισαγωγή</u>	4
<u>Το θέμα</u>	4
<u>Ιστορική – συνταγματική και νομοθετική εξέλιξη</u>	5
<u>Έννοια σωματίου – ένωσης προσώπων κατά το αρ.12 Σ</u>	7
<u>Νομική προσωπικότητα ή μη</u>	8
<u>Ιδιωτική βούληση</u>	9
<u>Διάρκεια</u>	9
<u>Μη κερδοσκοπικός σκοπός</u>	10
<u>Ειδικές ρυθμίσεις ορισμένων ενώσεων</u>	11
<u>Φορείς</u>	16
<u>Έλληνες – αλλοδαποί</u>	16
<u>Φυσικά – νομικά πρόσωπα</u>	17
<u>Ειδικές κυριαρχικές σχέσεις</u>	19
<u>Περιεχόμενο – επιμέρους πλευρές του δικαιώματος</u>	20
<u>Θετική - αρνητική</u>	20
<u>Ελευθερία ίδρυσης</u>	21
<u>Ελευθερία επιλογής νομικής μορφής</u>	24
<u>Ελευθερία καθορισμού σκοπού</u>	25
<u>Ελευθερία λειτουργίας και διοικήσεως</u>	29
<u>Ελευθερία εισδοχής – αποβολής μελών</u>	31
<u>Ελευθερία προσχώρησης – αποχώρησης από ένωση</u>	32
<u>Ελευθερία διατηρήσεως ή διαλύσεως</u>	33
<u>Σύγκριση με συνεταιρισμούς</u>	36
<u>Συμπεράσματα</u>	37
<u>Πίνακας νομολογίας</u>	38
<u>Βιβλιογραφία</u>	41
<u>Περίληψη – λήμματα</u>	43

Πρόλογος

Η εργασία αυτή εκπονείται στα πλαίσια του μαθήματος Εφαρμογές Δημοσίου Δικαίου. Ο χώρος μάλιστα της ερμηνείας του Συντάγματος είναι από όλους τους τομείς της νομικής επιστήμης, εκείνος που αναγνωρίζει περισσότερο τη σχέση νομικού, πολιτικού και κοινωνικού φαινομένου. Ειδικά όταν πρόκειται για τις ενώσεις προσώπων και τα σωματεία, μια από τις κατεξοχήν μορφές κοινωνικής οργάνωσης και με πολιτική λειτουργία, το χαρακτηριστικό αυτό είναι ακόμη πιο έντονο.

Οι ενώσεις και τα σωματεία, ως οργανώσεις κυρίως των καταπιεζομένων απέναντι στους κυρίαρχους καταπιεστές που έχουν στα χέρια τους την κρατική εξουσία, υπήρξαν πάντα μια μεγάλη απειλή. Για αυτό από πολύ νωρίς απαγορεύτηκαν. Από την άλλη όμως μορφές ενώσεων από το παρελθόν, γινόταν τροχοπέδη στην κοινωνική εξέλιξη και αναγκαστικά έπρεπε να εξαφανιστούν. Έτσι και σήμερα, μπορεί αυτή η οργανωμένη δύναμη να διεκδικεί το μέλλον ή το παρελθόν. Το Σύνταγμα έρχεται να διασφαλίσει τη Δημοκρατία και τα σημερινά κεκτημένα και όχι να εμποδίσει την πρόοδο.

Με αυτές τις σκέψεις για οδηγό θα προσπαθήσουμε να καταγράψουμε τη συνταγματική έννοια της ένωσης και του σωματείου, το περιεχόμενο αυτού του πολυσυζητημένου δικαιώματος όπως και τα διάφορα θέματα που γέννησαν διχογνωμία.

Εισαγωγή

Το θέμα

Στην εργασία αυτή θα πραγματευτούμε το ζήτημα της συνταγματικής προστασίας των ενώσεων προσώπων και των σωματείων. Το κύριο βάρος θα δοθεί στη συνταγματική ρύθμιση και τη νομολογία που την αφορά, ενώ μόνο συμπληρωματικά θα γίνει αναφορά στην αστυνομική πλευρά του θέματος, που παρά το ότι συνδέεται διαλεκτικά και υποτάσσεται στο Σύνταγμα, αποτελεί διαφορετική προβληματική.

Μετά από μια σύντομη ιστορική αναφορά, θα παρουσιαστούν λοιπόν οι βασικές έννοιες που πραγματευόμαστε, η ένωση και το σωματείο δηλαδή, όπως τις οριοθετεί το Σύνταγμα. Εδώ θα αναπτυχθούν τα εννοιολογικά τους στοιχεία και συστατικά αλλά και οι περιπτώσεις που δεν εμπίπτουν στην έννοια, όπως και όσες εξειδικεύονται με άλλες ρυθμίσεις. Έπειτα θα ασχοληθούμε με τους φορείς του δικαιώματος. Στη συνέχεια θα στρέψουμε την προσοχή στο περιεχόμενο του δικαιώματος όπως οριοθετείται από το Σύνταγμα. Κάθε επιμέρους πλευρά θα αναλυθεί χωριστά ως προς το πεδίο εφαρμογής, το περιεχόμενο, τη στάση της νομολογίας. Με τον τρόπο αυτό ελπίζουμε να επιτευχθεί μια συνολική επισκόπηση της μεγάλης βεντάλιας που συνθέτει το δικαίωμα συνένωσης. Τέλος για την πληρότητα του θέματος θα γίνει σύντομη σύγκριση με τους συνεταιρισμούς.

Ιστορική – συνταγματική και νομοθετική εξέλιξη

Οι συνενώσεις προσώπων αποτέλεσαν πάντα ένα κοινωνικό παράγοντα που με τη δυναμική του προκαλούσε το φόβο και την ανησυχία στην εξουσία, την κρατική και την ιδιωτική που άλλωστε συμπλέκονται διαλεκτικά.

Με τη μεγάλη Γαλλική Επανάσταση η νέα κυρίαρχη αστική τάξη κατήργησε τις φεουδαρχικές δομές και συντεχνίες που έμπαιναν εμπόδιο στην εκβιομηχάνιση της παραγωγής και τη συγκέντρωση του κεφαλαίου. Ταυτόχρονα όμως η νέα άρχουσα τάξη εντόπισε αμέσως τον ταξικό της εχθρό που η ίδια με την ανάπτυξη της δημιούργησε, την εργατική τάξη. Το νεογέννητο και όλο διογκούμενο προλεταριάτο επιχείρησε να οργανωθεί πρώτα σε οικονομικό, συνδικαλιστικό επίπεδο και έπειτα σε ανώτερο πολιτικό. Γι' αυτό και οι συνενώσεις σε αυτά τα πρώτα χρόνια ήταν απαγορευμένες. Στην Αγγλία η απαγόρευση αυτή καταργήθηκε το 1824, ενώ στις ΗΠΑ δεν υπάρχει ακόμη ρητή αναγνώριση του δικαιώματος.

Η άρση της απαγόρευσης και έπειτα η νομική προστασία του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι δεν προέκυψε ως αποτέλεσμα γενικά της πολιτικής φιλελευθεροποίησης. Οι απαγορευμένες ενώσεις συνέχισαν με μεγάλο κόστος ακόμη και σε ανθρώπινες ζωές τη δράση τους για την ικανοποίηση των σκοπών και αιτημάτων τους. Η αδιάκοπη αυτή πάλη σταδιακά έφερε κατακτήσεις, κέρδισε έδαφος. Η κοινωνική πραγματικότητα, η δράση και ύπαρξη των οργανώσεων οδήγησε και στην νομική τους αναγνώριση.

Πρώτο το βελγικό σύνταγμα αναγνώρισε και προστάτευσε το δικαίωμα της ενώσεως το 1824. Στην υπόλοιπη Ευρώπη η αναγνώριση ακολούθησε την επανάσταση του 1848, μέχρι σήμερα που όλα τα Συντάγματα κατοχυρώνουν το δικαίωμα αυτό.

Στα ελληνικά Συντάγματα για πρώτη φορά αναγνωρίστηκε το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι το 1864. Έως τότε τα επαναστατικά Συντάγματα ακολουθώντας το γαλλικό παράδειγμα δεν κατοχύρωναν το δικαίωμα. Απαγορευόταν ποινικά η σύσταση ενώσεων χωρίς

προηγούμενη άδεια. Μετά το 1864 η απαγόρευση καταργήθηκε. Από το 1911 προστέθηκε η εγγύηση της διάλυσης μόνο με δικαστική απόφαση. Από το 1952 ρυθμίστηκε ειδικά περιοριστικά το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι για τους δημοσίους υπαλλήλους. Πλέον το Σύνταγμα δε χρησιμοποιεί τον όρο «δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» επειδή ο όρος συνεταιρισμός, στο Σύνταγμα, τους νόμους αλλά και την κοινωνική πραγματικότητα έχει αποκτήσει άλλη ειδική σημασία.

Πρώτος ειδικός νόμος για να ρυθμιστούν οι ενώσεις ήταν επί Βενιζέλου ο ν.281/1914. Ο νόμος αυτός προοδευτικός για την εποχή του ήρθε να προλάβει την αυτοοργάνωση των εργαζομένων, να παρέμβει σε πρώιμο στάδιο και να εξασφαλίσει τη συμμαχία της εργατικής τάξης με το προοδευτικό κομμάτι της αστικής ενάντια στα φεουδαρχικά κατάλοιπα που εξέφραζε το Παλάτι.

Από το 1946 τέθηκε σε ισχύ ο Αστικός Κώδικας που περιέλαβε μια σειρά από γενικές ρυθμίσεις για τα νομικά πρόσωπα, τα σωματεία και τις ενώσεις. Αμφισβητείται αν ο ΑΚ κατήργησε ως προς αυτά τον ν. 281/1914. Ακολούθησαν και άλλοι ειδικοί νόμοι για ορισμένες μορφές σωματείων, που ο ένας μετά τον άλλο γίνονται πιο δημοκρατικοί. Τέτοιοι είναι ο ν.1264/1982 για τις συνδικαλιστικές οργανώσεις και το ν.δ. 1111/1972 για τα φιλανθρωπικά σωματεία.

Έννοια σωματείου – ένωσης προσώπων κατά το αρ.12Σ

Το Σ 12 κατοχυρώνει ατομικό υποκειμενικό δικαίωμα στους Έλληνες να συνιστούν ενώσεις και σωματεία μη κερδοσκοπικού σκοπού και να συμμετέχουν σε ήδη συστημένες. Ταυτόχρονα όμως κατοχυρώνει και συνταγματικά το θεσμό της ένωσης με την ευρεία έννοια, έχει δηλαδή και αντικειμενική – θεσμική πλευρά¹. Από την κατοχύρωση αυτή απορρέουν και τα δικαιώματα των ίδιων των ενώσεων, η ικανότητα δικαίου και οι ελευθερίες που θα αναλυθούν σε ειδική θέση. Ο θεσμός αυτός έχει ευρύτερη πολιτειακή και δημοκρατική σημασία. Αποτελεί εγγύηση για την ελεύθερη συλλογική δράση, για την κοινωνική ανάπτυξη. Από αυτή τη θεσμική εγγύηση προκύπτει η αντισυνταγματικότητα τυχόν νομοθετικών ή διοικητικών προϋποθέσεων που δυσχεραίνουν υπέρμετρα την συλλογική οργάνωση².

Το δικαίωμα της ένωσης στρέφεται κατ' αρχήν ενάντια στην κρατική εξουσία αλλά και σε ειδικότερες εκφάνσεις, όπου προσιδιάζει, ενάντια και στην ιδιωτική εξουσία. Το δικαίωμα αυτό ξεπερνά το άθροισμα των ατομικών δικαιωμάτων των μελών στην ελεύθερη έκφραση και δράση. Το συλλογικό στοιχείο που υψώνεται οδηγεί σε μια ποιοτικά διαφορετική ανάγκη προστασίας που σχετίζεται με την ποιοτικά ανώτερη μορφή δράσης του ατόμου μέσα από τη συλλογικότητα. Γι' αυτό άλλωστε η νομοθετική αλλά και συνταγματική του αναγνώριση ακολούθησε φυσικά την νικηφόρα δράση των ενώσεων στα πεδία δράσης τους, και μάλιστα στο βασικό πεδίο όπου και εμφανίστηκαν, τη συνδικαλιστική οργάνωση. Από την αρχική απαγόρευση, η συνεχής αποτελεσματική δράση κέρδισε σιγά σιγά έδαφος και κατακτήσεις, ώσπου απέσπασε και τη συνταγματική αναγνώριση. Δηλαδή η κοινωνική πραγματικότητα δημιούργησε τις προϋποθέσεις αλλά και την απαίτηση της

---

¹ Δημητρόπουλος Αν., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Τόμος Γ, Ημίτομος Β*, Αθήνα, 2005, σ. 222

² Δαγτόγλου Π.Δ., *Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005, σ. 859

συνταγματικής αλλά και γενικότερα νομικής αναγνώρισης του δικαιώματος συνενώσεως.

Νομική προσωπικότητα ή μη

Η «ένωση προσώπων» στη συνταγματική διάταξη έχει ευρεία έννοια, όπως απαιτείται να θεωρούνται οι όροι που χρησιμοποιούνται στις προστατευτικές των δικαιωμάτων διατάξεις του Συντάγματος. Περιλαμβάνει τόσο τις τυπικές όσο και τις άτυπες ενώσεις. Τυπική ένωση είναι το σωματείο. Ως σωματείο νοεί ο συντακτικός νομοθέτης ένωση προσώπων που μετά από ειδική διαδικασία που ακολουθήθηκε απέκτησε νομική προσωπικότητα. Η διαδικασία αυτή, όπως και η λεπτομερής νομοθετική ρύθμιση των σωματείων αναπτύσσεται στον Αστικό Κώδικα³ καθώς και σε ειδικούς νόμους. Φυσικά τα όρια στα οποία κινείται ο κοινός νομοθέτης καθορίζονται από το σύνταγμα.

Από την άλλη η Σ 12 προστατεύει και άτυπες ενώσεις, ενώσεις προσώπων με την στενή έννοια, δηλαδή που δεν έχουν αποκτήσει νομική προσωπικότητα. Όπως χαρακτηριστικά αναφέρει το Σύνταγμα «ενώσεις προσώπων που δεν συνιστούν σωματείο». Με την αναφορά αυτή φαίνεται ότι λαμβάνεται υπόψη η κοινωνική και νομική πραγματικότητα. Η κύρια μορφή οργάνωσης είναι η σωματειακή αλλά παράλληλα σε αυτή λειτουργούν και άλλες, άτυπες μορφές. Για τον χαρακτηρισμό αυτό δε πρέπει να λαμβάνεται υπόψη ο τίτλος ή ο χαρακτηρισμός που προσδίδουν τα μέλη στην ένωση, αλλά η πραγματική αντικειμενική νομική της φύση. Τέτοιες ενώσεις είναι γνωστές στον κοινό νομοθέτη, με ομώνυμη ρύθμιση στο ΑΚ 107. Η παραπομπή στις διατάξεις για τις εταιρίες πρέπει να λαμβάνει πάντα υπόψη την Σ 12 και τους εκεί περιορισμούς της νομοθετικής εξουσίας. Η συσχέτιση της με το σωματείο αποτελεί λογική συνέπεια της λειτουργίας της. Η ένωση συνήθως λειτουργεί για ορισμένο διάστημα. Έπειτα η φυσική κοινωνική της

---

³ Βλ. αναλυτικά Γεωργιάδη Απ., *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, εκδ.

Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σ.σ. 185 - 208

εξέλιξη είναι είτε η διάλυση είτε η απόκτηση νομικής προσωπικότητας, χωρίς βέβαια να αποκλείεται να συνεχίσει να υπάρχει ως άτυπη ένωση.

Την προστασία αυτή πάντως το Σύνταγμα επιφυλάσσει μόνο σε ενώσεις προσώπων, και όχι στο ίδρυμα. Η επιλογή αυτή απορρέει από το σκοπό της διάταξης, την προστασία της ελεύθερης κοινωνικής ομαδοποίησης και όχι της λειτουργίας συνόλου περιουσίας.

Ιδιωτική βούληση

Η ελευθερία ενώσεως εννοιολογικά απαιτεί την ύπαρξη αυτής ακριβώς της ελευθερίας, της ιδιωτικής βούλησης προς συνένωση. Οι αναγκαστικές ενώσεις καθώς και τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου δεν υπάγονται λοιπόν στην έννοια αυτή. Ο σκοπός του συντακτικού νομοθέτη είναι με τη συγκεκριμένη διάταξη να προστατεύσει ακριβώς την ελεύθερη συλλογική δράση, τη δημιουργία ομάδων κατ' επιλογή των κοινωνιών, την συλλογική επιδίωξη κοινών σκοπών.

Διάρκεια

Οντολογικό χαρακτηριστικό της προστατευόμενης από το Σύνταγμα ένωσης προσώπων είναι ότι δεν πρόκειται για πρόσκαιρη συνένωση⁴. Τα πρόσωπα που συνενώνονται, που επιδιώκουν από κοινού ορισμένο σκοπό, μπορεί να συνέρχονται για σύντομο χρονικό διάστημα, οπότε αποτελούν όχι ένωση αλλά συναθροίση και προστατεύονται κατά τις οικείες διατάξεις. Μπορεί οι συναθροίσεις αυτές να είναι τακτικές και περιοδικές, χωρίς να υπάρχει πρόσθεση δημιουργίας χωριστού νομικού προσώπου. Στην περίπτωση αυτή, και ad hoc κρίνοντας πάντα, είναι πολύ πιθανό να πρόκειται για ένωση χωρίς νομική προσωπικότητα όπως προβλέπει το Σ 12 § 3.

Βασικό χαρακτηριστικό της ένωσης, που δικαιολογεί τόσο το δικαίωμα ίδρυσης της όσο και την αυτοτελή προστασία της είναι ακριβώς

---

⁴ Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ. 221

ότι τα πρόσωπα που την ιδρύουν στοχεύουν σε μια διαρκή, επαρκούς διάρκειας, κοινή δράση που να οδηγεί στο επιθυμητό αποτέλεσμα. Δηλαδή ανεξάρτητα αν τελικά της προσδίδουν νομική προσωπικότητα, κατ' αποτέλεσμα εμφανίζεται στην κοινωνική πραγματικότητα ένα νέο υποκείμενο, μια νέα οντότητα που δρα, η ατομική δράση ενταγμένη στη συλλογική αποκτά νέα ποιοτικά χαρακτηριστικά και αποτελέσματα.

Μη κερδοσκοπικός σκοπός

Στο Σ 12 επισημαίνεται ότι το ρυθμιστικό του περιεχόμενο αφορά «ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία». Άρα προστατεύεται κάθε ένωση προσώπων που επιδιώκει σκοπό μη κερδοσκοπικό⁵. Επομένως οι σκοποί της ένωσης μπορεί να είναι κάθε είδους (πολιτικοί, πολιτιστικοί, επιστημονικοί, ψυχαγωγικοί, εκπαιδευτικοί, φιλανθρωπικοί κ.ά.), ακόμα και οικονομικοί. Ο οικονομικός σκοπός δε ταυτίζεται με το σκοπό επιδίωξης κέρδους. Έτσι με την έννοια αυτή τα επαγγελματικά συμφέροντα, ακόμα και η φιλανθρωπία, έχουν και οικονομική υφή αλλά δε μπορούν να κριθούν σαν σκοποί κερδοσκοπικοί.

Η γραμματική διατύπωση του Συντάγματος, «ενώσεις και μη κερδοσκοπικά σωματεία», μπορεί να δημιουργήσει προβληματισμό. Ειδικότερα μπορεί να τεθεί το ερώτημα αν προστατεύονται μη κερδοσκοπικές ενώσεις και σωματεία ή μόνο μη κερδοσκοπικά σωματεία και κάθε σκοπού ενώσεις⁶. Λαμβάνοντας όμως υπόψη την αρχική διατύπωση του άρθρου αλλά και το σκοπό του συντακτικού νομοθέτη πρέπει να γίνει δεκτό ότι δε θέλησε τέτοιου είδους διάκριση, αλλά εννοεί ότι στην προστατευτική ομπρέλα του Σ 12 υπάγονται τόσο ενώσεις προσώπων όσο και σωματεία που δεν έχουν κερδοσκοπικό σκοπό.

Η ειδική πάντως διατύπωση αυτή δε είναι τόσο κεφαλαιώδους σημασίας. Ήδη στα προηγούμενα συντάγματα αλλά και συνολικά στη

---

⁵ Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ.221

⁶ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 861 υπο32

νομική μας αντίληψη⁷, σωματεία και ενώσεις εννοιολογικά θεωρούνται ότι δεν επιδιώκουν το κέρδος. Ενώσεις με σκοπό το κέρδος υπόκεινται σε χωριστή νομική ρύθμιση. Αυτό είναι πιο χαρακτηριστικό σε ξένα συντάγματα, που δεν αναφέρουν «μη κερδοσκοπικές», αλλά γλωσσολογικά χρησιμοποιείται διαφορετικός όρος για τις κερδοσκοπικές και τις μη κερδοσκοπικές συνενώσεις.

Σε κάθε περίπτωση πάντως είναι σαφές ότι υπό το Σ 12 δεν προστατεύονται συνενώσεις που επιδιώκουν το κέρδος. Τέτοιες είναι οι εμπορικές και αστικές εταιρείες, καθώς και οι συνεταιρισμοί, οι οποίοι ρυθμίζονται ειδικά στις τελευταίες παραγράφους του Σ 12. Αυτές οι νομικές μορφές δε σημαίνει ότι είναι απροστάτευτες συνταγματικά. Πέρα από τη ρύθμιση για τους συνεταιρισμούς, η συμμετοχή στην οικονομική ζωή προστατεύεται από το Σ 5 § 1 καθώς και από το Σ 106 § 2. Άλλωστε, η οικονομική οργάνωση της σημερινής, καπιταλιστικής, οικονομίας στηρίζεται στην ιδιωτική πρωτοβουλία, και το Σύνταγμα την προστατεύει θεμελιακά, οριοθετώντας την παράλληλα σε μια προσπάθεια περιορισμού των κρίσεων, συγκρούσεων και κασμάτων που δημιουργεί.

Ειδικές ρυθμίσεις ορισμένων ενώσεων

Από την ίδια τη διατύπωση του Συντάγματος συνάγεται ότι δεν προστατεύονται από το Σ 12 ενώσεις και νομικά πρόσωπα με κερδοσκοπικό χαρακτήρα⁸. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι ενώσεις με κερδοσκοπικό χαρακτήρα στερούνται τη συνταγματική προστασία⁹. Έτσι για παράδειγμα οι κάθε είδους εμπορικές εταιρείες αποτελούν στη σημερινή οργάνωση της κοινωνίας τη βασική μορφή οργάνωσης της οικονομικής – παραγωγικής δραστηριότητας, της οικονομικής

---

⁷ Βλέπε για παράδειγμα τις έννοιες αυτές στον ΑΚ, Γεωργιάδη Απ., *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σ.σ. 185 - 208

⁸ ΣτΕ 3454/1973 (εμπορική εταιρεία), ΣτΕ 1259/1975 (Κ.Τ.Ε.Λ.)

⁹ Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ.221

πρωτοβουλίας. Έτσι προστατεύονται στα πλαίσια του Σ 5 § 1 και του Σ 106 § 2¹⁰.

Ο συντακτικός νομοθέτης από την άλλη ακολουθώντας τις κοινωνικές απαιτήσεις και την ιστορική διαδρομή τόσο της ελληνικής όσο και της διεθνούς κοινωνικονομικής πραγματικότητας έχει θεσπίσει μια σειρά από ειδικές διατάξεις οι οποίες συγκεκριμενοποιούν και εξειδικεύουν μια σειρά από εκφάνσεις της συνεταιριστικής ελευθερίας. Οι συνταγματικές αυτές διατάξεις ως ειδικότερες προηγούνται στην εφαρμογή τους της γενικής διάταξης του Σ 12 που θεσπίζει γενικά το δικαίωμα της συνενώσεως. Πρέπει όμως να γίνει δεκτό ότι και αυτή η θεμελιώδης γενική διάταξη μπορεί να συντρέχει συμπληρωματικά.

Πολιτικά κόμματα

Κατά το υπόδειγμα του σημερινού γερμανικού συντάγματος, σε ειδική διάταξη ρυθμίζει το σύνταγμα το θεσμό των πολιτικών κομμάτων. Τα πολιτικά κόμματα όπως και τα τμήματα νέων έχουν χαρακτήρα ευρύτερο και καθολικότερο από τις ενώσεις και τα σωματεία. Η δράση τους είναι εντονότερα πολιτική, συνήθως συμμετέχουν στις εκλογές, καταρτίζουν πρόγραμμα που περιλαμβάνει το σύνολο της πολιτικής, οικονομικής και κοινωνικής ζωής. Αντίθετα τα σωματεία έχουν συνήθως πιο συγκεκριμένο, ειδικό σκοπό και δράση με πιο ήπια αντιπαράθεση. Η ρύθμιση τους στο Σ 29, δηλαδή η απόσπαση αυτού του δικαιώματος συνένωσης από το μέρος του Συντάγματος που περιλαμβάνει τα ατομικά και κοινωνικά δικαιώματα και η ένταξη τους στο οργανωτικό μέρος, συμβολίζει και τον ιδιαίτερο ρόλο που τα πολιτικά κόμματα έχουν για τη λειτουργία του πολιτεύματος και του κόμματος¹¹. Τα πολιτικά κόμματα διεκδικούν την ανάληψη της εξουσίας. Για αυτό η ελευθερία που απαιτείται να έχουν είναι πολύ ευρύτερη από εκείνη των ενώσεων. Τα πολιτικά κόμματα όχι μόνο σε προηγούμενη άδεια δεν μπορεί να

---

¹⁰ Πιο αναλυτικά στην προηγούμενη ενότητα

¹¹ Δημητρόπουλος Αν., *Γενική Συνταγματική Θεωρία, τόμος Α*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004, σ.σ. 470 επ.

υπόκεινται σε κανένα προληπτικό μέτρο. Ο κρατικός έλεγχος στα πολιτικά κόμματα πρέπει να είναι ανεπαίσθητος, γιατί από την ελεύθερη και δημοκρατική τους λειτουργία εξαρτάται η δημοκρατική λειτουργία του πολιτεύματος, η ακώλυτη ανάπτυξη των κοινωνικών δυνάμεων. Τα ειδικά προνόμια και οι υποχρεώσεις που έχουν τα κόμματα σε σχέση με τις ενώσεις¹², που απορρέουν από την πολιτειακή τους λειτουργία, τα διαφοροποιούν ριζικά από τις τελευταίες και έτσι η χωριστή ρύθμιση απαιτείται σαν αναγκαιότητα.

Διαφορετικά έχουν τα πράγματα για τις πολιτικές ενώσεις που δεν συνιστούν κόμματα¹³. Στα πλαίσια της συνεταιριστικής ελευθερίας τα μέλη της ένωσης μπορούν να καθορίσουν ελεύθερα στα πλαίσια της νομιμότητας το σκοπό της ένωσης και του σωματείου. Μάλιστα οι σοβαρότερες συζητήσεις, που θα αναπτυχθούν σε ειδική θέση, σχετικά με τη νομιμότητα του σκοπού έχουν αναπτυχθεί γύρω από σωματεία που έχουν έντονα πολιτικό χαρακτήρα και αγγίζουν πολιτειακά ζητήματα. Πάντως οι πολιτικές ενώσεις, ακόμη και όταν βρίσκονται σε στενή ιδεολογική και πολιτική σχέση με ορισμένο κόμμα – όπως είναι οι ενώσεις φίλων ορισμένου κόμματος – δεν υπάγονται στο Σ 29, επειδή δεν είναι πολιτικά κόμματα οι ίδιες, αλλά στο Σ 12¹⁴.

Συνδικαλιστικές οργανώσεις

Μεγάλη θεωρητική διαμάχη έχει αναπτυχθεί γύρω από το συνταγματικό θεμέλιο των συνδικαλιστικών οργανώσεων των εργαζομένων, αν δηλαδή στηρίζονται στο Σ 12 ή στο Σ 23¹⁵. Η νομολογία κατά κύρια τάση στηρίζεται στη γενική διάταξη Σ 12 για να θεμελιώσει το δικαίωμα των εργαζομένων στην συνδικαλιστική οργάνωση, παρά την

---

¹² Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 865

¹³ Δημητρόπουλος Αν., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Τόμος Γ, Ημίτομος Β*, Αθήνα, 2005, σ. 223

¹⁴ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 865

¹⁵ Ηλιοπούλου – Σιράγγα Τζ., *Η «τριπενέργεια» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990, σ.σ. 103 - 104

ειδική διάταξη Σ 23. Στη θεωρία πάντως γίνεται δεκτό ότι κατ' αρχήν το δικαίωμα αυτό θεμελιώνεται στην ειδική διάταξη Σ 23, η οποία αναγνωρίζει στις συνδικαλιστικές οργανώσεις και το ισχυρότερο νόμιμο όπλο πάλης, την απεργία. Έχει επικρατήσει να ονομάζονται συνδικαλιστικές οργανώσεις οι επαγγελματικές οργανώσεις των εργαζομένων και αυτές προστατεύονται από το Σ 23¹⁶, ενώ στη διάταξη αυτή δεν υπάγονται οι εργοδοτικές οργανώσεις¹⁷. Οι συνδικαλιστικές οργανώσεις, επειδή αποτελούν μέσο οργάνωσης στο βασικό χώρο παραγωγής αλλά και αντιπαράθεσης και οργανώνονται με ταξικά κριτήρια απαιτούν ειδική, μεγαλύτερη προστασία. Δεν είναι άλλωστε τυχαίο ότι η ρύθμιση τους γίνεται μαζί με τη ρύθμιση της απεργίας, υπονοώντας την πραγματική λειτουργία των συνδικαλιστικών οργανώσεων, να διεξάγουν συλλογικά την πάλη των εργαζομένων απέναντι στους εργοδότες. Η βασική, θεμελιώδης αυτή αντίθεση καθιστά τις ενώσεις αυτές χωριστά σημαντικές. Πάντως είναι εύλογο να στηρίζεται συμπληρωματικά η προστασία στο Σ12 επειδή το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι ήταν η πρώτη γενική προστασία των ενώσεων – όπου υπαγόταν αρχικά οι συνδικαλιστικές οργανώσεις – από την οποία εξειδικεύτηκε η ειδική συνδικαλιστική ελευθερία.

Ειδική ρύθμιση του δικαιώματος αυτού υπήρχε στο Σ 12 § 4 για τις ενώσεις των δημοσίων υπαλλήλων, που όμως καταργήθηκε με την αναθεώρηση του 2001. Ειδική επίσης ρύθμιση υπάρχει και για τους δικαστικούς λειτουργούς στο Σ 89 § 5, όπου για πρώτη φορά αναγνωρίζεται σε ελληνικό σύνταγμα το δικαίωμα της ένωσης στους δικαστές. Η διάταξη περιέχει συνταγματική επιφύλαξη υπέρ του νόμου ώστε να ρυθμίσει την άσκηση του δικαιώματος αυτού. Μάλιστα υποστηρίζεται ότι ο νόμος αυτός μπορεί να θεσπίσει προϋποθέσεις που υπό το Σ 12 δε θα ήταν επιτρεπτές. Οι ειδικές αυτές ρυθμίσεις,

---

¹⁶ Καρακατσάνης Αλ., *Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο*, Εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992, σ. 40

¹⁷ Έτσι μόνο οι εργαζόμενοι μπορούν να χρησιμοποιήσουν το μέσο της απεργίας, ενώ στους εργοδότες δεν αναγνωρίζεται η ανταπεργία. Άλλη γνώμη Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 866

περιοριστικές σε σχέση με τη γενική ρύθμιση, δικαιολογούνται από την ειδική κυριαρχική σχέση, από την ειδική σχέση που έχουν οι δικαστικοί με το κράτος, τόσο ως φορείς της δικαστικής λειτουργίας όσο και από το απαραίτητο κοινωνικό status που χρειάζεται να τους περιβάλλει.

Φοιτητικοί σύλλογοι

Το Σ 16 § 5 περιλαμβάνει ειδική ρύθμιση για τους φοιτητικούς συλλόγους και έτσι δεν υπάγονται στο Σ 12, αλλά υπάρχει παραπομπή σε ειδικό νόμο που ρυθμίζει όσα αφορούν τους φοιτητικούς συλλόγους και τη συμμετοχή των σπουδαστών σε αυτούς. Με την έννοια αυτή μπορεί το καθεστώς που διέπει τους συλλόγους αυτούς να είναι διαφορετικό από τα υπόλοιπα σωματεία.

Ενώσεις αθλητικών σωματείων

Ειδική ρύθμιση περιλαμβάνει το Σ 16 § 9 για τις ενώσεις σωματείων. Η ρύθμιση αυτή είναι στην ίδια διάταξη που προβλέπει την κρατική επιχορήγηση και ενίσχυση των ενώσεων από το κράτος. Η ρύθμιση αυτή αφορά τις ενώσεις σωματείων κάθε είδους (αλλά όχι νομικά πρόσωπα άλλων μορφών) και όχι τα σωματεία καθαυτά, που υπάγονται στη γενική διάταξη. Αιτία της διαφορετικής ρύθμισης είναι η ανάγκη διαφορετικού, ενισχυμένου κρατικού ελέγχου που σχετίζεται και με τις επιδοτήσεις που λαμβάνουν οι ενώσεις αυτές.

Θρησκευτικές ενώσεις

Οι θρησκευτικές ενώσεις υπάγονται στο Σ 13, και σε αυτές περιλαμβάνονται κάθε είδους συνένωση με θρησκευτικό περιεχόμενο. Η Εκκλησία της Ελλάδος καθώς και οι επιμέρους ενότητες της συγκροτούνται ως νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου. Βασικό όριο στη δράση των ενώσεων αυτών τίθεται η απαγόρευση του προσηλυτισμού¹⁸.

---

¹⁸ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 868

Φορείς

Έλληνες – αλλοδαποί

Σύμφωνα με τη γραμματική διατύπωση του Σ 12 § 1 το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι αναγνωρίζεται κατ' αρχήν στους Έλληνες, ενώ δε γίνεται αναφορά στους αλλοδαπούς. Την ίδια διατύπωση επιλέγει ο συντακτικός νομοθέτης και στο Σ 29 που αφορά στα πολιτικά κόμματα, ενώ σε άλλα άρθρα όπως πχ στο Σ 13 αναφέρεται στον καθένα¹⁹. Το στοιχείο αυτό είναι ενδεικτικό για τον έντονα πολιτικό χαρακτήρα κάθε συλλογικής δράσης, για την άμεση σχέση του δικαιώματος στην ενωμένη δράση και το δημοκρατικό πολίτευμα. Τέτοια σχέση έχουν τα πολιτικά κόμματα όσο και οι μη κερδοσκοπικές ενώσεις και σωματεία.

Πρέπει ωστόσο να παρατηρήσουμε ότι το Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει απαγορευτική διάταξη για τη σύσταση και συμμετοχή αλλοδαπών σε μικτά ή αμιγή σωματεία. Το ζήτημα μένει να λυθεί σε κατώτερο νομοθετικό επίπεδο²⁰. Στον Αστικό Κώδικα όπου περιλαμβάνονται οι γενικές διατάξεις για τα σωματεία και τις ενώσεις προσώπων δεν υπάρχει χωριστή μνεία για τους αλλοδαπούς. Άλλωστε και στο ΑΚ 4 εξισώνονται ως προς τα αστικά δικαιώματα αλλοδαποί και ημεδαποί. Ωστόσο στον Εισαγωγικό Νόμο του ΑΚ 107 ορίζεται ότι «όσοι διοικούν σωματεία πρέπει να είναι Έλληνες πολίτες», ενώ για τα μικτά σωματεία προβλέπεται ίσος αριθμός Ελλήνων και αλλοδαπών στη διοίκηση. Ωστόσο η αυξημένη τυπική ισχύς – σύμφωνα με το Σ 28 § 1 – του άρθρου 11 ΕΣΔΑ επιβάλλει επαναπροσέγγιση του ζητήματος. Το άρθρο αυτό αναγνωρίζει το δικαίωμα ίδρυσης και συμμετοχής σε σωματεία σε κάθε πρόσωπο. Ταυτόχρονα το άρθρο 16 ΕΣΔΑ εξαιρεί το δικαίωμα αυτό για τους αλλοδαπούς προκειμένου για πολιτικές ενώσεις. Εφόσον λοιπόν η ΕΣΔΑ έχει τυπική ισχύ ανώτερη από τους κοινούς

---

¹⁹ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 883

²⁰ Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002, σ. 469

νόμους, το δικαίωμα ίδρυσης και συμμετοχής σε σωματεία και ενώσεις πρέπει να αναγνωρίζεται χωρίς διακρίσεις ανάλογα την ιθαγένεια. Μόνη εξαίρεση μπορεί να γίνει αναφορικά με ενώσεις με πολιτική δραστηριότητα, με προβληματισμό για την περίπτωση των κοινοτικών αλλοδαπών²¹. Στο ίδιο συμπέρασμα οδηγεί και η επιταγή του Σ 25, που συνδέει τα δικαιώματα του ανθρώπου με τη δικαιοσύνη και την ελευθερία, έννοιες πανανθρώπινες που δεν επιδέχονται διάκριση με βάση την ιθαγένεια. Άλλωστε οι ενώσεις ως εγγύηση του πλουραλισμού σε μια σύγχρονη κοινωνία με διαρκείς μετακινήσεις πληθυσμών και πολύχρωμη σύνθεση είναι δυναμικοί παράγοντες συλλογικής έκφρασης του διαφορετικού.

Η συζήτηση αυτή αποτυπώθηκε και στις αποφάσεις των δικαστηρίων²². Σύμφωνα με την πρώτη και παλαιότερη τάση²³ (Μον.Πρωτ.Αθ. 4300/96 ΝοΒ 45/253, Πολ.Πρωτ.Αθ. 4311/84 ΝοΒ 33/1222, Πολ.Πρωτ.Αθ. 1834/86 ΝοΒ 35/399) εφαρμόζεται ως συνταγματικό το ΕισΝΑΚ 107. Σε άλλες όμως αποφάσεις του ίδιου δικαστηρίου²⁴ αναγνωρίζεται με βάση και την παραπάνω προβληματική το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι των αλλοδαπών.

Φυσικά – νομικά πρόσωπα

Κατ' αρχήν φορείς του δικαιώματος της ενώσεως είναι τα φυσικά πρόσωπα. Η συμμετοχή σε ένωση ή σωματείο συνιστά δικαιοπραξία²⁵. Σύμφωνα με τις γενικές διατάξεις για τις δικαιοπραξίες, η έγκυρη σύναψη τους απαιτεί πλήρη δικαιοπρακτική ικανότητα. Έτσι ανάλογη νομοθετική απαίτηση είναι συνταγματική. Οι ανήλικοι λοιπόν δεν έχουν

---

²¹ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 884

²² Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ. 223

²³ Σεραφείμ Λ., *Συνδικαλιστικό και Σωματειακό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004, σ. 23

²⁴ Πρ.Αθ. 1834/1986 ΝοΒ 35/1987 «Γαλλικός Σύλλογος Αλληλοβοήθειας Αθηνών»

²⁵ Χρυσόγονος Κ., όπ.παρ., σ. 469

τέτοιο δικαίωμα. Εξαιρέση νομοθετική υπάρχει για τη συμμετοχή εργαζομένων ανηλίκων σε συνδικαλιστικές οργανώσεις για να προασπιστούν τα εργασιακά τους δικαιώματα καθώς και ανηλίκων φοιτητών στους αντίστοιχους φοιτητικούς συλλόγους. Ειδικά ρυθμίζει το Σύνταγμα στο άρθρο 29 τη συμμετοχή στα τμήματα νέων των πολιτικών κομμάτων.

Φορείς του δικαιώματος είναι και οι ίδιες οι ενώσεις ή τα σωματεία, τα νομικά πρόσωπα, ανεξάρτητα αν έχουν ή όχι νομική προσωπικότητα. Σε παλιότερες εποχές, όταν η πάλη για τη δημοκρατία δεν είχε φέρει ακόμα τις σημερινές κατακτήσεις και γινόταν έντονη προσπάθεια περιορισμού της συλλογικής λαϊκής δράσης, το δικαίωμα αυτό αμφισβητήθηκε²⁶. Οι υποστηρικτές αυτής της γνώμης παρουσίαζαν σαν επιχείρημα τη γραμματική διατύπωση του άρθρου. Σήμερα πια αναγνωρίζεται²⁷, όπως προκύπτει και από τις προπαρασκευαστικές εργασίες του Συντάγματος²⁸, το δικαίωμα των νομικών προσώπων να συστήνουν ενώσεις και σωματεία. Άλλωστε το ίδιο το Σύνταγμα στο Σ 16 κάνει ειδική μνεία σε ενώσεις αθλητικών σωματείων. Τα νομικά αυτά πρόσωπα πρέπει να είναι ιδιωτικού δικαίου, γιατί αλλιώς λείπει το εννοιολογικό στοιχείο της ιδιωτικής βούλησης για ένωση που προϋποθέτει η ελευθερία ένωσης. Τα νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου και οι ενώσεις τους συστήνονται με νόμο, λείπει λοιπόν το στοιχείο της ελεύθερης βούλησης ίδρυσης και λειτουργίας. Απέναντι πάντως σε αυτά τα άτομα μπορούν να επικαλούνται το δικαίωμα τους αυτό για την προστασία τους, όπως για παράδειγμα σε επαγγελματικούς συλλόγους που συστήνονται υποχρεωτικά με τη μορφή ΝΠΔΔ.

Το Σ 12 δε κατοχυρώνει μόνο υποκειμενικό ατομικό δικαίωμα. Ταυτόχρονα προστατεύει και το θεσμό των ενώσεων και των σωματείων ως συστατικό κομμάτι της κοινωνικής, πολιτικής και οικονομικής ζωής. Έτσι προστατεύονται και οι ίδιες οι συλλογικότητες που μπορούν έτσι να

---

²⁶ Με διαφορετική ανάλυση Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 882

²⁷ Πρ.Αθ 70/1973 ΝοΒ 22/75

²⁸ Χρυσόγονος Κ., όπ.παρ., σ. 470

επικαλεστούν το Σ 12 έναντι σε κάθε ιδιωτική και κρατική εξουσία που επεμβαίνει ή παρεμποδίζει τη λειτουργία και την ανεξαρτησία τους.

Ειδικές κυριαρχικές σχέσεις

Πριν την αναθεώρηση του 2001 το Σύνταγμα προέβλεπε τη δυνατότητα εισαγωγής με νόμο περιορισμών στο δικαίωμα των δημοσίων υπαλλήλων να συνεταιρίζονται²⁹. Το Συμβούλιο της Επικρατείας στην έννοια των δημοσίων υπαλλήλων συγκατάλεγε και τους στρατιωτικούς. Οι περιορισμοί αυτοί σύμφωνα με τη συνταγματική διάταξη μπορούσαν να τεθούν με νόμο υπό όρους³⁰. Δε μπορούσαν να φτάσουν ως την πλήρη απαγόρευση και έπρεπε να σχετίζονται με την προσήκουσα άσκηση των καθηκόντων τους από τους υπαλλήλους. Προκειμένου τέτοιοι περιορισμοί του συνταγματικού δικαιώματος της ένωσης να είναι στα πλαίσια της συνταγματικότητας έπρεπε να τηρείται πιστά η αναλογικότητα και να λαμβάνεται υπόψη σοβαρά η σημασία των ενώσεων για το δημοκρατικό πολίτευμα. Στην πράξη πάντως και πριν την αναθεώρηση το δικαίωμα αυτό των δημοσίων υπαλλήλων αναγνωριζόταν από τη νομοθεσία χωρίς περιορισμούς. Ρητά γινόταν δεκτό ήδη με το ν.1264/1982 το συνδικαλιστικό τους δικαίωμα που σταδιακά επεκτάθηκε και στους αστυνομικούς.

Από την άλλη το Σύνταγμα στο άρθρο 89 § 5 αναγνωρίζει στους δικαστικούς το δικαίωμα συγκρότησης ένωσης, με τους όρους του νόμου. Μάλιστα υποστηρίζεται ότι εφόσον νομοτεχνικά η ρύθμιση αυτή δε περιλαμβάνεται στο Σ 12, δεν υπόκειται και στους περιορισμούς του, δηλαδή την απαγόρευση εξάρτησης από προηγούμενη άδεια. Πάντως γίνεται δεκτό ότι οι περιορισμοί που μπορεί να τεθούν με αυτό το νόμο πρέπει να προκύπτουν από την προσήκουσα τέλεση του δικαστικού λειτουργήματος, να προκύπτουν δηλαδή από την ειδική αυτή σχέση.

---

²⁹ Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ. 227

³⁰ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ.σ. 897 - 899

Περιεχόμενο – επιμέρους πλευρές του δικαιώματος

Θετική - αρνητική

Το Σύνταγμα κατοχυρώνει το δικαίωμα ίδρυσης και συμμετοχής σε ενώσεις, επιλογής ανάμεσα σε περισσότερες και επιλογής νομικής μορφής που θα της προσδώσουν, ελεύθερη αποχώρηση και διάλυση της ένωσης, ελεύθερη διοίκηση και εσωτερική λειτουργία (θετική συνεταιριστική ελευθερία). Ταυτόχρονα όμως κάθε θετική πλευρά έχει σαν αντανάκλαση και την αρνητική συνεταιριστική ελευθερία. Έτσι το άτομο έχει δικαίωμα να μη συμμετέχει και να μη ιδρύει ενώσεις και σωματεία, να μην ανακοινώνει την ιδιότητα του σαν μέλος κάποιας ένωσης. Το δικαίωμα αυτό το προστατεύει τόσο από την κρατική επιβολή όσο και από την ιδιωτική εξουσία. Επομένως είναι άκυρες συμβατικές ρήτρες που επιβάλλουν την ίδρυση ενώσεων ή τη συμμετοχή σε αυτές.

Ενώ το ζήτημα της αρνητικής όψης των δικαιωμάτων προκύπτει σε μια σειρά δικαιώματα, ιδιαίτερη θεωρητική συζήτηση έχει προκύψει για το δικαίωμα της ένωσης, κυρίως σε σχέση με τις συνδικαλιστικές οργανώσεις. Κρατούσα είναι η άποψη που δέχεται το αρνητικό δικαίωμα. Πάντως το σχετικό ζήτημα έχει ρυθμιστεί και νομοθετικά³¹.

Η νομολογία του Συμβουλίου της Επικρατείας³² θεμελιώνει το δικαίωμα αυτό στο Σ § 5, δηλαδή στη γενική ελευθερία του ατόμου. Η θεμελίωση στην § 1 οδηγεί σε στενή ερμηνεία του Σ 12 § 1, από την οποία ερμηνευτικά συνάγεται η αρνητική ελευθερία του συνεταιρισμού³³. Το άρθρο θεμελιώνει δικαίωμα συνένωσης και όχι υποχρέωση. Έτσι ορθότερο είναι να θεμελιώνεται κατ' αρχήν στην ειδική διάταξη και να γίνεται μόνο συμπληρωματική επίκληση της γενικής

---

³¹ Ηλιοπούλου – Στράγγα Τζ., όπ.παρ., σ. 109

³² ΣτΕ 2235 και 3878/1979, Το Σ 1980/182 και 376 άδεια κυνηγίου, κυνηγετικός σύλλογος Λαμίας

³³ Ράικος Αθ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Β, Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα*, τεύχος Β, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1984, σ. 106

διάταξης. Οι πλευρές της αρνητικής ελευθερίας (κυρίως στην περίπτωση της ίδρυσης και συμμετοχής εμφανίζεται) θα αναλυθούν στους οικείους τόπους παρακάτω.

Ελευθερία ίδρυσης

Βασική πλευρά του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι είναι το δικαίωμα ίδρυσης ή μη σωματείων και ενώσεων, το οποίο δε μπορεί να εξαρτηθεί από προηγούμενη άδεια³⁴. Η ελευθερία αυτή αποτελεί αντικειμενικό κανόνα δικαίου³⁵, ο οποίος στρέφεται τόσο κατά του κράτους, που δε μπορεί να απαγορεύσει την ίδρυση σωματείου όσο και κατά της ιδιωτικής εξουσίας. Είναι αντισυνταγματική λοιπόν η εξάρτηση της σύστασης και της ίδρυσης ένωσης από διακριτική ευχέρεια κρατικών αρχών. Σύμφωνα με το Σύνταγμα του 1975, η προηγούμενη άδεια δε μπορεί να εξαρτάται όχι μόνο από την εκτελεστική εξουσία «άδεια κυβερνήσεως», αλλά ούτε από τη νομοθετική ή εκτελεστική³⁶.

Ωστόσο το Σύνταγμα απαγορεύει μόνο την προηγούμενη άδεια και όχι άλλου είδους προληπτικά μέτρα. Τα μέτρα αυτά είναι συνταγματικά εφόσον περιορίζονται σε έλεγχο νομιμότητας (που άλλωστε οριοθετεί το συνταγματικό δικαίωμα) και δεν επεκτείνονται σε έλεγχο σκοπιμότητας. Έτσι είναι συνταγματική η διάταξη που απαιτεί δικαστικό έλεγχο της νομιμότητας του σκοπού και καταστατικού των σωματείων. Ο δικαστής ασκεί δέσμια αρμοδιότητα και ελέγχει τη συνδρομή των νόμιμων προϋποθέσεων. Ο δικαστής επεμβαίνει στη ζωή του σωματείου στην ίδρυση και τη διάλυση του. Η νομολογία ωστόσο επεκτάθηκε στον συνολικό έλεγχο της τήρησης ή όχι των νόμων, όπως προβλέπει το

---

³⁴ Παραδείγματα από τη νομολογία Παραράς Π., *Σύνταγμα 1975 – Corpus, I*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985, σ. 196

³⁵ Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ. 223

³⁶ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 869

Σύνταγμα³⁷. Πάντως πολλές φορές στο παρελθόν τα δικαστήρια υπερέβησαν τα όρια του ελέγχου νομιμότητας και επενέβησαν εντονότερα, και ίσως με πνεύμα σκοπιμότητας. Τα όρια αυτά είναι πολλές φορές δυσδιάκριτα³⁸. Απόδειξη αποτελεί η αντιφατική νομολογία σχετικά με τα φιλοβασιλικά σωματεία ή παλιότερα τα δημοκρατικά σωματεία.

Η θέσπιση με νόμο αντικειμενικών προϋποθέσεων για την άσκηση του δικαιώματος βρίσκεται σε συνταγματικά πλαίσια εφόσον δεν αναιρεί το δικαίωμα ή δεν το παρακωλύει υπέρμετρα³⁹. Για παράδειγμα σε ήδη λειτουργούντα σωματεία μπορούν να τεθούν με νόμο πρόσθετοι όροι μόνο εφόσον αφορούν απλές διατυπώσεις δημοσιότητας των πράξεων τους. Επίσης συνταγματικές είναι οι διατάξεις που επιβάλλουν περιορισμούς για όφελος της προσωπικής ελευθερίας⁴⁰ ή της ανάγκης προστασίας του γενικού συμφέροντος⁴¹. Βέβαια οι εν λόγω περιορισμοί πρέπει να γίνονται με φειδώ, στα πλαίσια ειδικών καταστάσεων και σχέσεων, γιατί αποτελούν θεμελιώδες ζήτημα δημοκρατίας.

Η ελευθερία ίδρυσης αποκλείει τόσο την απαγόρευση ίδρυσης όσο και την υποχρέωση σύστασης, καθώς και την επιβολή ορισμένου μόνο αριθμού ενώσεων στον ίδιο τόπο, με τον ίδιο σκοπό κλπ. Η αρχή της πολλαπλότητας εναρμονίζεται με την απαγόρευση διακριτικής ευχέρειας στην κρατική εξουσία. Η επιλογή από τη διοίκηση ή τα δικαστήρια ποια ένωση θα αναγνωριστεί και ποια θα απαγορευτεί συνιστά ανεπίτρεπτη

---

³⁷ Γαλανού Ευδ., «Η στάση του δικαστή στο δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι» in Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, *Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1986, σ. 214

³⁸ Γαλανού Ευδ., όπ.παρ., σ. 220

³⁹ ΣτΕ 1627/1978 (Τομ.Α) ταμείο επικουρικής ασφάλισης εκπροσώπων και υπαλλήλων εργατικών οργανώσεων

⁴⁰ ΣτΕ 1021/60 μετάδοση αθλητικών αγώνων από ραδιόφωνο χωρίς άδεια των σωματείων

⁴¹ ΣτΕ 578/1966 επίταξη υπηρεσιών και υλικών μέσων

διακριτική ευχέρεια⁴². Η νομολογία στηριζόμενη στην οριοθέτηση της άσκησης από την αρχή της χρησιμότητας όπως αυτή διατυπώνεται στο Σ 25 § 3 και το ανάλογο ΑΚ 281 υπήρξε πλούσια σχετικά με την καταχρηστική άσκηση πολλών σωματείων με τον ίδιο σκοπό. Ένας τέτοιος έλεγχος αναπόφευκτα οδηγεί τελικά σε έλεγχο σκοπιμότητας και δικαστική αυθαιρεσία⁴³. Για αυτό και η νομολογία είναι πλούσια αλλά και συχνά αντιφατική.

Κριτήριο για τη νομολογία είναι η σύγχυση γύρω από τη δράση και λειτουργία και γενικότερα την ταυτότητα παλαιού και νέου σωματείου⁴⁴. Χαρακτηριστικές είναι οι αποφάσεις που κρίνουν ότι η ίδρυση δευτέρου επαγγελματικού σωματείου με την ίδια έδρα, τον ίδιο σκοπό και μέλη με το ίδιο επάγγελμα δεν είναι νόμιμη και αντιστρατεύεται τα συμφέροντα των μελών καθώς δημιουργεί σύγχυση ως προς την ταυτότητα⁴⁵. Τέτοια σύγχυση κρίθηκε ότι δεν υπάρχει όταν υφίσταται ουσιαστική διαφορά στην επωνυμία του νέου σωματείου⁴⁶. Όταν μάλιστα στο νέο σωματείο μετέχουν τα ίδια μέλη τότε κρίθηκε ότι η λειτουργία του πρώτου σωματείου εμποδίζεται γιατί η έκφραση της ίδιας

---

⁴² Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 870, ΑΠ 1842/84 ΤοΣ 1986/81, ΑΠ 289/1981 ΤοΣ 1982/63 ένωση ιπτάμενων φροντιστών και ένωση ιπτάμενων συνοδών, ΕΑ 8882/1982 ΤοΣ 1983/227 σωματεία εργαζομένων στην Ολυμπιακή Αεροπορία, ΕΑ 2626/1981 ΤοΣ 1982/434 υπόθεση σωματείων οπτικού κλάδου, ΕΑ 1039/1980 ΤοΣ 1981/342 σωματείο εργαζομένων στις ναυπηγοεπισκευαστικές επιχειρήσεις, Πρ.Παρν. 17/1977 ΤοΣ 1977/669 σωματείο εργαζομένων στην Ανώνυμη Εταιρία Μεταλλείων Βωξίται Παρνασσού

⁴³ Χρυσόγονος Κ., όπ.παρ., σ. 462

⁴⁴ Ηλιοπούλου – Στράγγα Τζ., όπ.παρ., σ.σ. 105 -107

⁴⁵ ΑΠ 755/1973 ΝοΒ 1974/215 Σωματεία Ορθόδοξος Χριστιανική Ένωση των Κορασίων – Ορθόδοξος Χριστιανική Ένωση Κορασίων Βύρωνος, ΕΑ 9884/1979 ΕΛΛΔΙΚ 1979/794 αναγνώριση ομοιοεπαγγελματικού σωματείου, ΕΑ 1134/69 Αρμ 23/933, ΕφΘεσ. 185/65 ΑρμΚ 18

⁴⁶ ΕΑ 9175/1978 ΝοΒ 1979/973 σύνδεσμος οδηγών αυτοκινήτων νομού Φωκίδος, ΕΑ 3531/1977 ΝοΒ 1978/69 σωματεία για την προαγωγή των συμφερόντων των ηλεκτροσυγκολλητών και λεβητοποιών, Εφ.Πατρ. 93/1964 ΝοΒ 1965/663 σωματεία Άγιοι Απόστολοι – Η Αναγέννησις

γνώμης δύο φορές είναι άσκοπη ενώ η έκφραση αντίθετης γνώμης δεν είναι λογική και εμποδίζει την επιδίωξη του κοινού σκοπού. Με τη χαρακτηριστική όμως απόφαση 289/1981⁴⁷ ο Άρειος Πάγος περιορίζει τις προϋποθέσεις υπό τις οποίες θα μπορούσε να κριθεί καταχρηστική η άσκηση του δικαιώματος και δέχεται την εφαρμογή του Σ 25 και στις σχέσεις ιδιωτών.

Επίσης έγινε δεκτό ότι είναι νόμιμη η σύσταση και συμμετοχή σε εκούσιες ενώσεις πλάι στον αναγκαστικό συνεταιρισμό που προβλέπει ο νόμος, περίπτωση που αφορά κυρίως επαγγελματικές ενώσεις⁴⁸. Τα μέλη είναι υποχρεωμένα να συμμετέχουν στην αναγκαστική ένωση (συνήθως ΝΠΔΔ) μπορούν όμως παράλληλα να ιδρύσουν και να μετέχουν σε επαγγελματικά σωματεία.

Ελευθερία επιλογής νομικής μορφής

Άμεσα με την ελευθερία ίδρυσης συνδέεται η ελευθερία επιλογής νομικής μορφής. Σε άλλη περίπτωση η ένωση θα θεωρούνταν απλό άθροισμα των μελών και θα παραγνωριζόταν η ποιοτική της διαφορά⁴⁹. Επίσης το δικαίωμα ίδρυσης θα έχανε μέρος από το περιεχόμενο του αφού τα μέλη δε θα μπορούσαν να δημιουργήσουν αυτή ακριβώς την ένωση που κρίνουν ότι θα εξυπηρετήσει καλύτερα τους σκοπούς τους.

Έτσι τα μέλη μπορούν να επιλέξουν αν θα συστήσουν ένωση με ή χωρίς νομική προσωπικότητα. Ο νομοθέτης μπορεί να μετατρέψει ένωση ιδιωτικού δικαίου σε δημοσίου στα πλαίσια των αναγκαστικών συνεταιρισμών, ενώ έχει ελευθερία βούλησης για τη μετατροπή εφόσον το ζητήσουν τα μέλη.

---

⁴⁷ ΑΠ 289/1981 ΤοΣ 1982/63 ένωση ιπτάμενων φροντιστών και ένωση ιπτάμενων συνοδών

⁴⁸ ΣτΕ 1720/76 υπόθεση ιατρών μελών του ιατρικού συλλόγου

⁴⁹ Χρυσόγονος Κ., όπ.παρ., σ. 462

Έτσι η νομολογία⁵⁰ έκρινε αντισυνταγματική τη διάταξη που επιβάλλει τη σύσταση ιδρύματος για παροχή οργανωμένης περίθαλψης και δεν το επιτρέπει σε σωματείο, τη στιγμή που η παροχή αυτή επιτρέπεται ελεύθερα σε φυσικά και νομικά πρόσωπα. Κατά τη διάταξη αυτή τα μέλη που θα επιθυμούσαν να επιδιώξουν το σκοπό αυτό θα αναγκαζόταν να επιλέξουν αυτή μόνο τη μορφή. Ανάλογα αντισυνταγματική κρίθηκε η υποχρεωτική μεταβολή των σωματείων των εφέδρων σε νομικά πρόσωπα δημοσίου δικαίου με μόνο σωματειακούς σκοπούς και χωρίς άσκηση δημόσιας εξουσίας⁵¹.

Ελευθερία καθορισμού σκοπού

Τα μέλη μπορούν ελεύθερα να καθορίσουν κατ' αρχήν αλλά και να μεταβάλλουν εν συνεχεία το σκοπό της ένωσης τους στα πλαίσια που χαράσσει το Σύνταγμα και οι νόμοι⁵². Για τα σωματεία λοιπόν⁵³ κατά τον δικαστικό έλεγχο κρίνεται αν ο σκοπός είναι σύμφωνος προς τους νόμους. Τυχόν παρανομία του σκοπού αποκλείει την προστασία του Σ12. Από τη στιγμή πάντως που εκδοθεί δικαστική απόφαση και εγγραφεί στα βιβλία σωματείων το σωματείο θεωρείται κατά αμάχητο τεκμήριο νόμιμα υφιστάμενο ως τη διάλυση του⁵⁴. Η νομιμότητα των σκοπών δεν είναι πάντως εννοιολογικό στοιχείο της ένωσης⁵⁵. Η παρανομία του σκοπού δεν αίρει την ύπαρξη της ένωσης ή του σωματείου αλλά συνιστά λόγο διάλυσης που μπορεί να διαπλαστεί μόνο με δικαστική απόφαση.

---

⁵⁰ ΣτΕ 3334/1975 ΤοΣ 1976/351 ιεραποστολικό σωματείο Ο Άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος – Το σπίτι της στοργής

⁵¹ ΣτΕ 2222/1981 ΕΔΚΑ 459, Μετατροπή από ΑΠΟΕΑΑ σε νπδδ

⁵² Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ. 226

⁵³ Ενώ για τις ενώσεις χωρίς νομική προσωπικότητα δε νοείται τέτοιου είδους προληπτικός έλεγχος

⁵⁴ Εφ.Θεσ. 1672/80 Αρμ 1981/108

⁵⁵ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 875

Το Σύνταγμα δεν περιλαμβάνει ειδική διάταξη που να αναφέρεται στους σκοπούς των ενώσεων με ευρεία έννοια⁵⁶. Το Σ 12 § 1 όμως ορίζει ότι οι Έλληνες έχουν το δικαίωμα συνενώσεως τηρώντας τους νόμους. Άρα οι σκοποί των ενώσεων δεν μπορεί να είναι παράνομοι, και η τυχόν παρανομία τους αίρει πρώτον την συνταγματική προστασία, μπορεί να επιφέρει δεύτερον επιπλέον και ποινικές κυρώσεις αν πληρούται η αντικειμενική υπόσταση ορισμένου ποινικού αδικήματος. Μάλιστα υποστηρίζεται⁵⁷, ενόψει και της τάσης ποινικοποίησης του Έλληνα νομοθέτη, ότι παράνομος είναι ο σκοπός του σωματείου όταν αντιβαίνει σε ποινικές διατάξεις. Οι διατάξεις αυτές περιλαμβάνουν τις πλέον επιλήψιμες κοινωνικά συμπεριφορές. Κατά την άποψη αυτή λοιπόν δεν είναι εύλογο να περιορίζεται η συνεταιριστική ελευθερία και για παρανομίες αξιολογημένες ως λιγότερο επίμεμπτες. Στην ίδια λογική δεν είναι σωστό τα δικαστήρια, επικαλούμενα γενικά λόγους δημοσίου συμφέροντος να απορρίπτουν αίτηση αναγνώρισης σωματείου. Η συλλογιστική είναι προφανής · με αυτό τον τρόπο εύκολα οδηγούμαστε σε αυθαιρεσία και ανεπίτρεπτες αξιολογικές εκτιμήσεις σκοπιμότητας.

Η οριοθέτηση της νομιμότητας δε μπορεί να γίνει εργαλείο καταστρατήγησης της Συνταγματικής διάταξης. Ο τυπικός ή ουσιαστικός νόμος δε μπορεί να απαγορεύσει την επιδίωξη θεμιτών κατά την έννομη τάξη σκοπών, ούτε να περιορίσει τη δυναμική τους στην αναπαραγωγή του σημερινού ισχύοντος καθεστώτος. Υποστηρίζεται⁵⁸ ότι είναι παράνομος ο σκοπός της ευθείας παράβασης νόμων, είναι όμως νόμιμος ο σκοπός της σταδιακής αλλαγής των νόμων, του ίδιου του Συντάγματος. Η νομολογία ωστόσο δεν ακολουθεί αυτή τη θέση της θεωρίας. Ως τήρηση των νόμων εννοεί την πλήρη συμμόρφωση προς την αντίληψη του νομοθέτη. Αυτή η προσέγγιση όμως είναι συντηρητική και δεν ανταποκρίνεται στο σκοπό του συντακτικού νομοθέτη και την λειτουργία

---

⁵⁶ Αντίθετα κάποια ξένα συντάγματα επιτρέπουν ρητά τη σύσταση ενώσεων με θεμιτούς νόμους σκοπούς, μη αντιτιθέμενους στο ποινικό δίκαιο ή το Σύνταγμα βλ. Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 873

⁵⁷ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 874

⁵⁸ Χρυσόγονος Κ., όπ.παρ., σ. 471

του Σ12 στα πλαίσια του συνταγματικού συστήματος και του πολιτεύματος. Το όριο της νομιμότητας πρέπει να τεθεί στη παράβαση απαγορευτικών ή ποινικών διατάξεων. Μάλιστα δεν αρκεί η υποψία ή η ασαφής αντίληψη του δικαστή για να θεμελιωθεί αυτή η παρανομία. Απαιτείται ο σκοπός του σωματείου όπως καταγράφεται στο καταστατικό ή της ένωσης να είναι ευθέως παράνομος. Η αντίθετη πρακτική των ελληνικών δικαστηρίων⁵⁹

Μεγάλη συζήτηση και πλούσια νομολογία έχει δημιουργηθεί σχετικά με σκοπούς ενώσεων που επιδιώκουν πολιτειακές αλλαγές, ανατροπή σε συνταγματικό επίπεδο διατάξεων του σκληρού πυρήνα του Συντάγματος. Το ζήτημα στην Ελλάδα τελευταία έχει προκύψει σχετικά με τα «βασιλικά σωματεία». Πολλές αποφάσεις δε δέχονται ως νόμιμο σκοπό σωματείου που στρέφεται ενάντια στη συνταγματική τάξη και τη δημοκρατική οργάνωση του πολιτεύματος⁶⁰.

Σε άλλη περίπτωση το δικαστήριο έκρινε αντίθετα⁶¹. Νόμιμη κρίθηκε η διάδοση πολιτικών ιδεών αντίθετων με το πολίτευμα που ισχύει, αρκεί να μη τείνουν στην κατάλυση του με παράνομα μέσα. Η νομολογία αυτή αποδοκιμάστηκε από τη θεωρία⁶². Κατά τη θεωρία το δικαστήριο πρέπει να διαχωρίζει την περίπτωση επιδίωξη πολιτικών σκοπών από το πολιτειακό ζήτημα. Ενώ πρέπει να προστατεύεται η διάδοση ιδεών, δε μπορεί να προστατευτεί η οργανωμένη αμφισβήτηση του δημοκρατικού πολιτεύματος. Η διάταξη που κατοχυρώνει τη μορφή του πολιτεύματος και είναι αμετάβλητη και απρόσβλητη. Πρέπει όμως κατά τη γνώμη μας να γίνει δεκτό ότι η απαγόρευση αναθεώρησης έχει

---

⁵⁹ Απόρριψη αίτησης αναγνώρισης λόγω του ανέφικτου ελέγχου του σκοπού ή της από τρίτες πηγές πληροφορίας ότι σκοπεύεται υπονόμευση της εδαφικής ακεραιότητας της χώρας

⁶⁰ Πρ.Θεσ. 273, 319/76, 1344/75 ΤοΣ 1976/254, ΕΑ 299/1978 ΤοΣ 1978/559 σωματείο Πανελλήνιος ένωσης βασιλοφρόνων, ΕΑ 7716/77, 7286/76 ΤοΣ 1977/466

⁶¹ Πρ.Αθ. 447/1976 ΤοΣ 1976/517 Ελληνική Βασιλική Ένωσης

⁶² Μαυριάς Κ. «Το δικαίωμα συλλογικής εκφράσεως πολιτικών ιδεών και το απαραβίαστο της μορφής του πολιτεύματος» in *Το Σύνταγμα*, 1976, σ.σ.631επ.

χαρακτήρα προστασίας ενός *minimum* ελευθερίας που έχει ήδη κατακτηθεί. Δε μπορεί να γίνει δεκτό ότι το Σύνταγμα θεωρεί αυτή την ελευθερία ως *maximum* και έτσι να απαγορευτεί η κοινωνική πρόοδος. Έτσι αντίθετα προς τα σωματεία που αναφέρονται στη βασιλευομένη δημοκρατία, πρέπει να κριθούν νόμιμα τα σωματεία που θέτουν σα σκοπό τη διεύρυνση, ενίσχυση, εγκατάσταση της δημοκρατίας σε κάθε κοινωνικό και οικονομικό τομέα.

Η θέση του Αρείου Πάγου⁶³ ήταν ότι, εφόσον το ζήτημα του πολιτεύματος λύθηκε με λαϊκή ετυμηγορία και αυτή ενδύθηκε την ύψιστη νομική μορφή, η προστασία του συνεταιρισμού τελεί υπό τον περιορισμό της μη αντίθεσης στη νέα πολιτειακή τάξη. Ο σκοπός αυτός είναι παράνομος επειδή συνεπάγεται τη βίαιη μεταβολή του πολιτεύματος. Πάντως και νεότερες αποφάσεις δεν ακολούθησαν πάντα αυτή τη νομολογία⁶⁴ εν μέρει και για το λόγο ότι η διατύπωση του σκοπού σε κάθε καταστατικό διαφέρει.

Άλλη περίπτωση που απασχόλησε τα δικαστήρια η νομιμότητα σκοπού σωματείου είναι ο σκοπός προστασίας θαλασσίου κόλπου και η ανάπτυξη και αξιοποίηση του⁶⁵. Το δικαστήριο κρίνοντας πολύ αυστηρά τη νομιμότητα έκρινε παράνομο το σκοπό αυτό επειδή έτσι επιδιώκεται να υποκατασταθεί από ομάδα ιδιωτών αρμοδιότητα της διοίκησης. Ωστόσο τίποτα δεν εμποδίζει την παράλληλη δράση των ιδιωτών με τη διοίκηση στην προστασία κοινόχρηστων πραγμάτων.

Παλιότερη νομολογία σχετικά με σωματεία με θρησκευτικό σκοπό⁶⁶ έκρινε ότι δεν απαγορεύονται εφόσον αφορούν γνωστή θρησκεία ή αίρεση ή οχίσμα.

---

⁶³ ΑΠ 928/1979 ΝοΒ 1980/273 σύσταση σωματείου Βασιλική Ένωση

⁶⁴ Εφ.Θεσ. 1610/1979 Αρμ. 1980/368 Βασιλική Ένωση Θεσσαλονίκης

⁶⁵ Πρ.Πρεβ. 4/1978 ΝοΒ 1978/771 σύλλογος προστασίας και ανάπτυξεως του Αμβρακικού κόλπου

⁶⁶ Εφ.Ναυπλ. 146/47 ΕΕΝ 1948/775, Πρ.Λασηθ. 236/32 Θέμις 24/696 υποθέσεις σωματείων παλαιοημερολογιτών

Ελευθερία λειτουργίας και διοικήσεως

Απόρροια της ελευθερίας ενώσεως είναι η ελευθερία σύνταξης και τροποποίησης του καταστατικού. Επέμβαση της κρατικής εξουσίας, πέρα από τον δικαστικό έλεγχο νομιμότητας του σκοπού, είναι ανεπίτρεπτη⁶⁷.

Ελεύθερα στη λειτουργία της ένωσης μπορούν να μετέχουν και τα μέλη της. Η κρατική εξουσία δε μπορεί να εμποδίσει ή να απαγορεύσει τη συμμετοχή αυτή. Προστασία όμως παρέχεται και από κάθε ιδιωτική εξουσία εντός και εκτός της ένωσης. Το δικαίωμα αυτό του ατόμου δεν εξαντλείται σαν ατομικό δικαίωμα αλλά καθορίζει όλη την ποιοτική λειτουργία της ένωσης⁶⁸. Πάντως δεν μπορεί να αξιωθεί από το μέλος η ενεργός δράση και συμμετοχή στη ζωή της ένωσης, γιατί η ελευθερία λειτουργίας έχει αμυντικό και όχι προστατευτικό – εξασφαλιστικό περιεχόμενο.

Μέσα στην ένωση, στη ζωή και λειτουργία της εφαρμόζονται τα αμυντικά συνταγματικά δικαιώματα. Εκεί θεμελιώνεται η δημοκρατική αρχή, η αρχή της ισότητας, της μη διάκρισης ανάλογα το φύλο. Τα θεμελιώδη δικαιώματα εφαρμόζονται στην κάθε περίπτωση κατά τρόπο που συνάδει με τη φυσιογνωμία και το σκοπό της ένωσης χωρίς να καταστρατηγείται η συνταγματική τάξη.

Η ελευθερία λειτουργίας σημαίνει την ελεύθερη επιλογή από την ένωση των αντικειμένων και μέσων της δραστηριότητάς τους. Έτσι είναι ανεπίτρεπτη η κρατική επέμβαση στον καθορισμό της δραστηριότητας αυτής. Είναι επιτρεπτή όμως ενόψει της ρήτρας τήρησης των νόμων η θέσπιση γενικών κανόνων λειτουργίας της ένωσης, όπως αυτοί που περιλαμβάνονται στον ΑΚ.

Σημαντικότερη ακόμη είναι η ελευθερία διοίκησης της ένωσης, η ανάδειξη των οργάνων διοίκησης από τα μέλη και η δράση τους

---

⁶⁷ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 875

⁶⁸ Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ.σ. 224 - 225

σύμφωνα με το καταστατικό⁶⁹. Δικογνωμία υπάρχει εάν είναι επιτρεπτή η με νόμο διαφοροποίηση του χρόνου θητείας των οργάνων με νόμο⁷⁰. Η δικαστική έκπτωση της διοίκησης είναι σύμφωνη με το νόμο εφόσον επιτρέπεται από την ρήτρα νομιμότητας, δηλαδή εάν γίνεται με κριτήριο την παράβαση νόμου.

Τα δικαστήρια έχουν απασχολήσει και υποθέσεις που αφορούν την επέμβαση της κρατικής Διοίκησης στη διοίκηση των σωματείων. Οι επεμβάσεις που επιτρέπονται καθορίζονται περιοριστικά. Είναι αντισυνταγματική επέμβαση που εμποδίζει την ανάδειξη των οργάνων από την ελεύθερη βούληση των μελών. Η κρατική Διοίκηση δε μπορεί επίσης να κηρύττει έκπτωτη τη διοίκηση του σωματείου προκειμένου να εξυπηρετηθούν λόγοι σκοπιμότητας⁷¹. Από τη διοικητική αυτοτέλεια προκύπτει και η περιορισμένη δυνατότητα των δικαστηρίων για έλεγχο νομιμότητας των αποφάσεων των οργάνων και αποκλεισμό του ελέγχου σκοπιμότητας και ουσιαστικής έρευνας των αποφάσεων αυτών⁷².

Ζήτημα επίσης γεννάται σχετικά με το δικαίωμα της Διοίκησης να εποπτεύει κατά το νόμο και υπό δικαστικό έλεγχο τη λειτουργία του σωματείου. Κατ' αρχήν μια τέτοια νομική ρύθμιση είναι συνταγματική εφόσον αφορά σε έλεγχο της νομιμότητας της δράσης. Τα όρια πρέπει να χαραχθούν με φειδώ και έτσι είναι μάλλον αντισυνταγματική η παρουσία δημοσίων υπαλλήλων σε εσωτερικές διαδικασίες των ενώσεων.

Η κρατική εποπτεία γίνεται σύμφωνα με το ν. 281/1914 κατά βάση από το νομάρχη της έδρας του σωματείου και για τα αστικά σωματεία γίνεται δεκτό ότι είναι συνταγματική. Αμφισβήτηση υπάρχει για τη συνταγματικότητα της όσον αφορά σε συνδικαλιστικές οργανώσεις,

---

⁶⁹ Χρυσόγονος Κ., όπ.παρ., σ. 466

⁷⁰ Για παράδειγμα ΑΠ 420/1983 ΤοΣ 1983/264 διοίκηση ΑΔΕΔΥ

⁷¹ ΣτΕ 1287/1972 ΝοΒ 1973/269 Σωματείο Πανελληνίως Ένωσις Αναπήρων Πολέμου Ακρωτηριασμένων, Μον.Πρωτ.Ιωανν.215/1976 ΤοΣ 1976/373 Αθλητικά σωματεία, ΑΠ 928/1979 ΝοΒ 1980/273 σύσταση σωματείου Βασιλική Ένωσις

⁷² Πρ.Αθ. 70/1973 ΝοΒ 1974/675 Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία

λόγω και τις ιδιαίτερης ταξικής φυσιογνωμίας τους⁷³. Δικογνωμία σοβαρή υπάρχει εάν οι διατάξεις του ν 281/1914 που θεμελιώνουν το δικαίωμα εποπτείας έχουν καταργηθεί με την εισαγωγή του ΑΚ⁷⁴. Κατά μια συμβιβαστική άποψη η εποπτεία είναι αναγκαία, πρέπει όμως να ασκείται σαν έλεγχος νομιμότητας από τα δικαστήρια. Πάντως η νομολογία δέχεται ότι οι διατάξεις αυτές έχουν διατηρηθεί σε ισχύ και είναι συνταγματικές⁷⁵.

Ειδικά σε περιπτώσεις παραχώρησης δημόσιας εξουσίας σε σωματείο ή ένωση η εποπτεία του από τη Διοίκηση είναι δικαιολογημένη⁷⁶. Τα όρια της εποπτείας πρέπει να είναι τόσο στενά ώστε να μην καταργείται η αυτοτέλεια των ενώσεων⁷⁷. Έτσι δε μπορεί βέβαια να εξαρτηθεί η σύσταση ένωσης από προηγούμενη άδεια⁷⁸. Τέλος συνταγματικός είναι και ο οικονομικός και διαχειριστικός έλεγχος ορισμένων δικαστηρίων⁷⁹.

Ελευθερία εισδοχής – αποβολής μελών

Η ένωση έχει το δικαίωμα να δέχεται και να αποβάλλει τα μέλη της σύμφωνα με το εσωτερικό της δίκαιο, τον κανονισμό της, χωρίς να αναμειγνύεται η κρατική εξουσία. Δε μπορεί όμως η κρίση αυτή να είναι αυθαίρετη, εφόσον η συμμετοχή σε ορισμένη ένωση μπορεί να έχει ειδική σημασία για το άτομο⁸⁰. Η καταχρηστική άρνηση εισδοχής είναι εντονότερη σε μονοπωλιακές ενώσεις καθώς και σε ενώσεις από τις

---

⁷³ Βλαστός Σ., *Αστικά Σωματεία, Συνδικαλιστικές & Εργοδοτικές Οργανώσεις, Συνεταιρισμοί*, εκδ. Π.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα, 2002, σ. 8

⁷⁴ Σεραφείμ Λ., όπ.παρ., σ. 24

⁷⁵ ΣτΕ 68/1959 ΝοΒ 1959/219, ΣτΕ 823/1963 ΕΕΔ 1963/795 εξωραϊστικός σύλλογος συνοικίας τα Τουρκοβούνια

⁷⁶ ΣτΕ 1259/74 ΚΤΕΛ

⁷⁷ ΣτΕ 576/1964 ΝοΒ 1964/740 λόγοι έκπτωσης διοικήσεως σωματείου

⁷⁸ ΣτΕ 1227/47

⁷⁹ ΣτΕ 1230/81

⁸⁰ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 877

οποίες εξαρτάται η επαγγελματική προοπτική του ατόμου, όπως είναι οι αναγκαστικές επαγγελματικές ενώσεις. Πάντως η αξίωση εισδοχής προς την ένωση περιορίζεται σημαντικά λόγω του εκούσιου δεσμού ένωσης – ατόμου. Με νόμο μπορούν να απαγορευτούν τα κριτήρια εισόδου που παραβιάζουν την συνταγματική αρχή της ισότητας ή άλλους συνταγματικούς κανόνες.

Ελευθερία προσχώρησης – αποχώρησης από ένωση

Σε στενή συνάφεια με την παραπάνω ελευθερία αλλά από τη σκοπιά των μελών αυτή τη φορά είναι η ελεύθερη συμμετοχή και αποχώρηση τους από την ένωση.

Η ελευθερία προσχώρησης δε συνεπάγεται και δικαίωμα εγγραφής σε ορισμένη ένωση⁸¹. Συνεπάγεται πάντως απαγόρευση αδικαιολόγητου αποκλεισμού ή θέσπισης άνισων κριτηρίων, απαγορεύονται οι δυσμενείς διακρίσεις. Το δικαίωμα αυτό περιορίζεται από τη φύση της ένωσης, υπόκειται σε θεσμική εφαρμογή. Έτσι δεν είναι εύλογη η αξίωση εισόδου σε ένωση συντοπιτών από άτομο με άλλη καταγωγή. Με την ίδια έννοια τα μέλη μιας ένωσης μπορούν να αποχωρούν από αυτή ελεύθερα ή να αποβάλλονται, υπό τους όρους του καταστατικού. Πάντως δεν είναι έγκυρος όρος που απαγορεύει γενικά την αποχώρηση του μέλους από την ένωση.

Νομολογικά σημαντικότερη έχει αποδειχτεί η αρνητική όψη της ελευθερίας συμμετοχής, δηλαδή η ελευθερία αποχής, μη συμμετοχής σε ένωση. Εδώ να σημειώσουμε ότι στη συζήτηση που γίνεται πρέπει να ληφθεί υπόψη ότι η βασική οπτική του Σ 12 είναι το συλλογικό στοιχείο, η ελευθερία του ατόμου είναι ελευθερία κοινωνική και όχι η ελευθερία του μοναχικού απομονωμένου ατόμου.

Το Σ 12 κάνει λόγο για δικαίωμα και όχι υποχρέωση των Ελλήνων στη συνένωση. Επομένως ούτε η κρατική ούτε η ιδιωτική εξουσία μπορούν να επιβάλλουν την υποχρεωτική ίδρυση και συμμετοχή σε

---

⁸¹ Δημητρόπουλος Αν., όπ.παρ. σ. 224

ένωση. Ιδιαίτερα τέτοιο ζήτημα μπορεί να προκύψει σχετικά με την υποχρεωτική συμμετοχή σε ορισμένο επαγγελματικό σύλλογο προκειμένου να ασκείται νόμιμα το επάγγελμα. Έχει κριθεί αντισυνταγματική η υποχρεωτική συμμετοχή των δημοσιογράφων στην οικεία ένωση⁸². Επίσης αντισυνταγματική κρίθηκε ο όρος συμμετοχής σε ένωση για θεμελίωση φορολογικών ελαφρύνσεων⁸³. Αντισυνταγματική ακόμη κρίθηκε διάταξη που υποχρεώνει τη συμμετοχή σε κυνηγετικό σύλλογο προκειμένου να χορηγηθεί άδεια θήρας⁸⁴.

Την ελευθερία συμμετοχής σε ένωση θίγει και η επιβολή υποχρεωτικής εισφοράς για ενίσχυση σωματείων και σε πρόσωπα που παρότι βρίσκονται στον κύκλο στον οποίο απευθύνεται η ένωση, εντούτοις δεν είναι μέλη της⁸⁵. Ανάλογα κρίθηκε και στην περίπτωση υποχρεωτικής εισφοράς μελών σωματείου υπέρ τριτοβάθμιας ένωσης σωματείων στην οποία όμως το εν λόγω σωματείο δε μετέχει, ειδικά εφόσον στη θεμελίωση της υποχρέωσης επεμβαίνουν και εξωτερικοί παράγοντες προς τις ενώσεις⁸⁶.

Αντίθετα συνταγματική θεωρείται η θέσπιση γενικών και απρόσωπων κριτηρίων εισόδου σε ένωση, όπως η μη καταδίκη⁸⁷.

Ελευθερία διατηρήσεως ή διαλύσεως

Όπως τα μέλη μιας ένωσης μπορούν ελεύθερα να συμπράξουν για να την ιδρύσουν, έτσι ελεύθερα μπορούν να συμφωνήσουν να τη διαλύσουν, συνήθως κατά τους όρους που έχουν συμφωνήσει ήδη στο καταστατικό. Πέρα όμως από αυτή την ομαλή περίπτωση, ζήτημα

---

⁸² ΣτΕ 3198/1990 ΕλλΔνη 1991/1154 υπόθεση Μπακογιάννη

⁸³ Διοικ.Πρωτ.Θεσ. 3111/1995 ΔιΔικ 1996/1209 συντάκτης σε εφημερίδες – μέλη οικείας ΕΣΗΕ

⁸⁴ ΣτΕ 2235 και 3878/1979, Το Σ 1980/182 και 376 άδεια κυνηγιού, κυνηγετικός σύλλογος Λαμίας

⁸⁵ ΣτΕ 3463/74 ανάπηροι οπλίτες και θύματα πολέμου

⁸⁶ ΣτΕ 1310/63 υποχρεωτική εισφορά υπέρ της ΓΣΕΕ

⁸⁷ ΠρωτΚορ. 131/1979 ΝοΒ 1979/1366 επαγγελματικό σωματείο Κορίνθου

γεννάται αν και πως η κρατική εξουσία μπορεί με κάποια από τις λειτουργίες της να επέμβει και να διαλύσει την ένωση. Το θέμα είναι πολύ σημαντικό, αφού από αυτό κρίνεται η πραγματική ή πλασματική προστασία του συνεταιριζέσθαι από το παντοδύναμο κράτος ή και τους εξίσου δυνατούς ιδιώτες.

Ήδη το Σ12 ορίζει ότι οι ενώσεις και τα σωματεία μπορούν να διαλυθούν για παράβαση νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού και μόνο με δικαστική απόφαση. Επομένως το κράτος δε μπορεί να επιβάλλει τη συνέχιση ή τη διάλυση μιας ένωσης παρά μόνο υπό αυτούς τους δύο όρους. Το ίδιο ισχύει και για τη μετατροπή της ένωσης σε νομικό πρόσωπο δημοσίου δικαίου. Η μετατροπή επιτρέπεται μόνο κατά τις διατάξεις για τους αναγκαστικούς συνεταιρισμούς. Η διάλυση κατά την έννοια του Συντάγματος περιλαμβάνει και κάθε άλλη ισοδύναμη ενέργεια, όπως για παράδειγμα η μετατροπή ή η συγχώνευση⁸⁸.

Η διάλυση επιτρέπεται λόγω αντίθεσης σε νόμο ή ουσιώδη διάταξη του καταστατικού. Απαιτείται ευθεία αντίθεση σε διάταξη νόμου και δεν αρκεί γενικά η επίκληση του δημοσίου συμφέροντος ή της έννομης τάξης. Στην περίπτωση παράβασης νόμου πρέπει να εφαρμόζεται η αρχή της αναλογικότητας και να μη γίνεται κατάχρηση, με γνώμονα πάντα την όσο το δυνατόν μικρότερη επέμβαση στην ελευθερία συνένωσης. Έτσι πρέπει η κύρωση να είναι ανάλογη της παράβασης, να ενδείκνυται σαν μέτρο και μάλιστα το μέτρο της διάλυσης να είναι το έσχατο και με φειδώ αξιοποιούμενο. Το Σύνταγμα δεν προβλέπει αλλά ούτε και επιτρέπει τη δυνατότητα προσωρινής απαγόρευσης λειτουργίας της ένωσης. Μπορούν όμως να επιβληθούν οι κοινές κυρώσεις από την παράβαση νόμου.

Από την άλλη το Σύνταγμα προβλέπει ότι αρμόδιο κρατικό όργανο για να αποφασίσει και να επιβάλλει τη διάλυση είναι το δικαστήριο. Συζήτηση υπήρξε αν είναι δυνατόν να διαλυθεί αυτοδίκαια από το νόμο ένα σωματείο που εμπίπτει στη ρύθμιση του χωρίς να μεσολαβήσει η

---

⁸⁸ Δαγτόγλου Π.Δ., όπ.παρ., σ. 890, ΣτΕ 3878/79

δικαστική οδός⁸⁹. Στη σχετική προβληματική γίνεται διάκριση ανάμεσα στη διάλυση και την άρση της νομικής προσωπικότητας, που όμως κατ' αποτέλεσμα δε διαφέρουν. Ο νομοθέτης γίνεται δεκτό⁹⁰ ότι μπορεί να θεοπίσει πρόσθετους όρους για την αναγνώριση νομικής προσωπικότητας σε σωματεία που έχουν συσταθεί και ήδη λειτουργούν. Οι όροι αυτοί όμως για να είναι σύμφωνοι προς το Σύνταγμα πρέπει να μη καθιερώνουν αδικαιολόγητες διαφοροποιήσεις, να πληρούνται σχετικά εύκολα, να μην οδηγούν στη νομική εξόντωση των σωματείων. Τέτοιοι όροι είναι για παράδειγμα οι πρόσθετες τυπικές διατυπώσεις δημοσιότητας.

Αρμόδιο δικαστήριο είναι το Μονομελές Πρωτοδικείο της περιφέρειας στην οποία έχει έδρα το σωματείο και δικάζει ύστερα από αίτηση της διοίκησης του σωματείου, ενός πέμπτου των μελών ή της εποπτεύουσας αρχής κατά τη διαδικασία της εκούσιας διαδικασίας.

Τέλος να σημειωθεί ότι εφόσον κηρυχθεί η χώρα σε κατάσταση πολιορκίας, οι ενώσεις και τα σωματεία δε διαλύονται αλλά αίρεται η συνταγματική τους προστασία και έτσι μπορεί ορισμένη κρατική αρχή να διατάξει τη διάλυση τους⁹¹.

---

⁸⁹ Μανιτάκης Αν., «Η ελευθερία του συνεταιρισμού και η αυτοδικαία εκ του νόμου απώλεια της νομικής προσωπικότητας σωματείου» in *Το Σύνταγμα*, 1979, τόμος πέμπτος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, σ.σ. 71 – 77

⁹⁰ ΣτΕ 1627/1978 (Τομ.Α) ταμείο επικουρικής ασφάλισης εκπροσώπων και υπαλλήλων εργατικών οργανώσεων

⁹¹ Γαλανού Ευδ., όπ.παρ., σ. 228

Σύγκριση με συνεταιρισμούς

Το Σ12 στις παραγράφους 5 και 6 ρυθμίζει τους γεωργικούς και αστικούς συνεταιρισμούς καθώς και τους αναγκαστικούς συνεταιρισμούς. Το Σύνταγμα παράλληλα με την κρατική εποπτεία κατοχυρώνει το δικαίωμα αυτοδιοίκησης των συνεταιρισμών⁹². Έτσι οι συνεταιρισμοί αυτοδιοικούνται αφενός και η ανάπτυξη τους βρίσκεται υπό την κρατική μέριμνα αφετέρου.

Ο συνεταιρισμός υπάγεται στην ευρεία έννοια των ενώσεων προσώπων, με σημαντικές όμως διαφοροποιήσεις σε σχέση με τις ενώσεις που ήδη εξετάσαμε. Η συνταγματική ρύθμιση επιτρέπει την επέμβαση του κράτους σε μεγαλύτερο βαθμό από ότι στις άλλες ενώσεις. Επιπλέον οι συνεταιρισμοί αποτελούν νομικά πρόσωπα ιδιωτικού δικαίου που έχουν εμπορική ιδιότητα. Έτσι εννοιολογικά ο σκοπός τους είναι και κερδοσκοπικός, αντίθετα με τη γενική ρύθμιση των ενώσεων που απαιτεί να έχουν μη κερδοσκοπικό χαρακτήρα.

Ο συνεταιρισμός δε μπορεί να ασκεί αποκλειστικά κερδοσκοπική δραστηριότητα⁹³, ακόμη και αν επιχειρεί και εμπορεύεται. Σε σχέση με τους άλλους φορείς επιχειρηματικής δραστηριότητας ο συνεταιρισμός αποτελεί περισσότερο ένωση προσώπων παρά εταιρία, με μικρότερα συνεισφερόμενα κεφάλαια. Επιπλέον δεν σκοπεύει μόνο στην οικονομική αλλά και στην πνευματική και κοινωνική ανύψωση των μελών του.

Στην περίπτωση των αναγκαστικών συνεταιρισμών η διαφορά με τις άλλες ενώσεις βρίσκεται στο ότι δεν υπάρχει ελευθερία συνένωσης αλλά υποχρέωση. Για την εκπλήρωση σκοπών κοινής ωφέλειας ή δημοσίου ενδιαφέροντος και με την προϋπόθεση ότι εξασφαλίζεται η ίση συμμετοχή των μελών συστήνονται με νόμο αναγκαστικοί συνεταιρισμοί. Η νομική τους μορφή δε καθορίζεται από το Σύνταγμα.

---

⁹² Αλιβιζάτος Ν., «Η αυτοδιοίκηση των συνεταιρισμών και η ανάδειξη των διοικήσεών τους» in *Το Σύνταγμα*, 1998, τεύχος 1, σ.σ. 295 - 307

⁹³ Χρυσόγονος Κ., όπ.παρ., σ. 474

Συμπεράσματα

Η προστασία που επιφυλάσσει το Σύνταγμα στις ενώσεις προσώπων και τα σωματεία είναι θεμελιακή, ακολουθεί τη σύγχρονη προστασία του δικαιώματος του συνεταιρίζεσθαι στα περισσότερα κράτη. Για να ανταποκρίνεται όμως στις σημερινές κοινωνικές και πολιτικές ανάγκες, δε πρέπει να ερμηνευτεί στενά και με φειδώ, παρά πλατιά, με δημοκρατικό πνεύμα και εμπιστοσύνη στις κοινωνικές δυνάμεις.

Στο σημείο αυτό είναι πολύ σημαντική η συμβολή της νομολογίας. Τα ελληνικά δικαστήρια στις πλείστες περιπτώσεις επέδειξαν πνεύμα προοδευτικό, προστατευτικό της κοινωνικής ελευθερίας συνένωσης. Σε συνδυασμό με τη θεωρία, με τις επίκαιρες πάντα διαφωνίες, παγιώθηκε αυτό τουλάχιστον το ελάχιστο περιεχόμενο που γίνεται σήμερα απόλυτα δεκτό. Στην πορεία βέβαια δεν έλειψαν και οι παρεκτροπές είτε προς την υπερβολική προστασία είτε προς τον ανεπίτρεπτο περιορισμό της.

Καθώς η κοινωνική πραγματικότητα προχωρά και γεννά συνεχώς νέα ζητήματα για να λυθούν, δεν μπορούμε να αρκεστούμε στα γενικώς σήμερα παραδεκτά. Από όλο αυτό τον πλούτο και τη βάση της ανάλυσης μας, τη συνταγματική διάταξη, μπορούμε να συμπεράνουμε ότι, πέρα από τα γενικώς ισχύοντα στο χώρο των συνταγματικών δικαιωμάτων, το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι παρουσιάζει ορισμένη ιδιαιτερότητα. Τόσο η ιστορική πορεία αναγνώρισης του όσο και ο πολιτικός και κοινωνικός του ρόλος είναι τέτοια που επιβάλλουν χωριστή προσοχή και ευρύτερη προστασία. Στα ζητήματα που ανακύπτουν σχετικά, βασικός γνώμονας πρέπει να είναι το γεγονός ότι ο άνθρωπος υπάρχει και δρα κοινωνικά και συλλογικά, ότι οι ένωση προσώπων είναι χώρος ολοκλήρωσης της αξίας του ανθρώπου αλλά και γέννησης κοινωνικής δυναμικής. Σε τελική ανάλυση στη σημερινή Δημοκρατία, για να εξασφαλιστεί η ιστορική κοινωνική πρόοδος, είναι αναγκαίο να προστατευτούν οι συνενώσεις των δυνάμεων που μπορούν να την εγγυηθούν.

Πίνακας νομολογίας

Α.Π 4/2005, υπόθεση διάλυσης τουρκικού σωματείου ως αντιβαίνον στη δημόσια τάξη
Μον.Πρωτ.Αθ. 4300/1996 ΝοΒ 1997/253 πανελλήνιος σύλλογος Ελλήνων Βορειοηπειρωτών – Οι Άγιοι Σαράντα
Διοικ.Πρωτ.Θεσ. 3111/1995 ΔιΔικ 1996/1209 συντάκτης σε εφημερίδες – μέλη οικείας ΕΣΗΕΑ
ΣτΕ 3198/1990 ΕΛΛΔνη 1991/1154 υπόθεση Μπακογιάννη
Πρ.Αθ. 1834/1986 ΝοΒ 1987/399 «Γαλλικός Σύλλογος Αλληλοβοήθειας Αθηνών»
ΑΠ 1842/1984 ΤοΣ 1986/81
Πολ.Πρωτ.Αθ. 4311/1984 ΝοΒ 1985/1222 αλλοδαπή διοίκηση σωματείου
ΑΠ 420/1983 ΤοΣ 1983/264 διοίκηση ΑΔΕΔΥ
ΕΑ 8882/1982 ΤοΣ 1983/227 σωματεία εργαζομένων στην Ολυμπιακή Αεροπορία
ΑΠ 289/1981 ΤοΣ 1982/63 ένωση ιπτάμενων φροντιστών και ένωση ιπτάμενων συνοδών
ΣτΕ 2222/1981 ΕΔΚΑ 459, Μετατροπή από ΑΠΟΕΑΑ σε νηδδ
ΕΑ 2626/1981 ΤοΣ 1982/434 υπόθεση σωματείων οπτικού κλάδου
ΣτΕ 1230/1981
Εφ.Θεσ. 1672/1980 Αρμ 1981/108
ΕΑ 1039/1980 ΤοΣ 1981/342 σωματείο εργαζομένων στις ναυπηγοεπισκευαστικές επιχειρήσεις
ΣτΕ 2235 και 3878/1979, Το Σ 1980/182 και 376 άδεια κυνηγίου, κυνηγετικός σύλλογος Λαμίας
ΑΠ 928/1979 ΝοΒ 1980/273 σύσταση σωματείου Βασιλική Ένωση Εφ.Θεσ. 1610/1979 Αρμ. 1980/368 Βασιλική Ένωση Θεσσαλονίκης
ΕΑ 9884/1979 ΕλλΔικ 1979/794 αναγνώριση ομοιοεπαγγελματικού σωματείου

ΠρωτΚορ. 131/1979 ΝοΒ 1979/1366 επαγγελματικό σωματείο
Κορίνθου
ΣτΕ 1627/1978 (Τομ.Α) ταμείο επικουρικής ασφάλισης εκπροσώπων και
υπαλλήλων εργατικών οργανώσεων
Πρ.Πρεβ. 4/1978 ΝοΒ 1978/771 σύλλογος προστασίας και αναπτύξεως
του Αμβρακικού κόλπου
ΕΑ 299/1978 ΤοΣ 1978/559 σωματείο Πανελλήνιος ένωσης
βασιλοφρόνων
ΕΑ 9175/1978 ΝοΒ 1979/973 σύνδεσμος οδηγών αυτοκινήτων νομού
Φωκίδος
ΣτΕ 3392/1978 ΤοΣ 1979/77 ταμείο επικουρικής ασφάλισης
εκπροσώπων και υπαλλήλων εργατικών οργανώσεων
Πρ.Παρν. 17/1977 ΤοΣ 1977/669 σωματείο εργαζομένων στην Ανώνυμη
Εταιρία Μεταλλείων Βωξίται Παρνασσού
ΕΑ 7716/1977, 7286/1976 ΤοΣ 1977/466
ΕΑ 3531/1977 ΝοΒ 1978/69 σωματεία για την προαγωγή των
συμφερόντων των ηλεκτροσυγκολλητών και λεβητοποιών
Πρ.Θεσ. 273, 319/1976, 1344/1975 ΤοΣ 1976/254
Μον.Πρωτ.Ιωανν.215/1976 ΤοΣ 1976/373 Αθλητικά σωματεία
Πρ.Αθ. 447/1976 ΤοΣ 1976/517 Ελληνική Βασιλική Ένωση
ΕΑ 7286/1976 ΤοΣ 1977/466 Ελληνική Βασιλική Ένωση
ΣτΕ 1720/1976 υπόθεση ιατρών μελών του ιατρικού συλλόγου
ΣτΕ 3334/1975 ΤοΣ 1976/351 ιεραποστολικό σωματείο Ο Άγιος
Ιωάννης ο Χρυσόστομος – Το σπίτι της στοργής
ΣτΕ 1259/1975 (Κ.Τ.Ε.Λ.)
ΣτΕ 3463/1974 ανάπηροι οπλίτες και θύματα πολέμου
ΑΠ 755/1973 ΝοΒ 1974/215 Σωματεία Ορθόδοξος Χριστιανική Ένωση
των Κορασίων – Ορθόδοξος Χριστιανική Ένωση Κορασίων Βύρωνος
ΣτΕ 3454/1973 εμπορική εταιρεία
Πρ.Αθ. 70/1973 ΝοΒ 1974/675 Ελληνική Ποδοσφαιρική Ομοσπονδία
ΣτΕ 1287/1972 ΝοΒ 1973/269 Σωματείο Πανελλήνιος Ένωση
Αναπήρων Πολέμου Ακρωτηριασμένων
ΕΑ 1134/1969 Αρμ 23/933

ΣτΕ 578/1966 επίταξη υπηρεσιών και υλικών μέσων

ΕφΘεσ. 185/1965 ΑρμΚ 18

ΣτΕ 576/1964 ΝοΒ 1964/740 λόγοι έκπτωσης διοικήσεως σωματείου

Εφ.Πατρ. 93/1964 ΝοΒ 1965/663 σωματεία Άγιοι Απόστολοι – Η
Αναγέννησις

ΣτΕ 1310/1963 ΕΕΔ 1963/792 υποχρεωτική εισφορά υπέρ της ΓΣΕΕ

ΣτΕ 823/1963 ΕΕΔ 1963/795 εξωραϊστικός σύλλογος συνοικίας τα
Τουρκοβούνια

ΣτΕ 1021/1960 μετάδοση αθλητικών αγώνων από ραδιόφωνο χωρίς
άδεια των σωματείων

ΣτΕ 68/1959 ΝοΒ 1959/219

Εφ.Ναυπλ. 146/1947 ΕΕΝ 1948/775 σωματείο παλαιοημερολογιτών

Πρ.Λασηθ. 236/1932 Θέμις 24/696 σωματείο παλαιοημερολογιτών

Βιβλιογραφία

- Αλιβιζάτος Ν., «Η αυτοδιοίκηση των συνεταιρισμών και η ανάδειξη των διοικήσεών τους» in *Το Σύνταγμα*, 1998, τεύχος 1, σ.σ. 295 - 307
- Βλαστός Σ., *Αστικά Σωματεία, Συνδικαλιστικές & Εργοδοτικές Οργανώσεις, Συνεταιρισμοί*, εκδ. Π.Ν.Σάκκουλας, Αθήνα, 2002
- Γαλανού Ευδ., «Η στάση του δικαστή στο δικαίωμα του συνεταιριζέσθαι» in Ένωση Ελλήνων Συνταγματολόγων, *Οι συνταγματικές ελευθερίες στην πράξη*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1986, σ.σ. 213 – 228
- Γεωργιάδης Απ., *Γενικές Αρχές Αστικού Δικαίου*, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002
- Δαγτόγλου Π.Δ., *Ατομικά Δικαιώματα, τόμος Β*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2005
- Δημητρόπουλος Αν., *Γενική Συνταγματική Θεωρία, τόμος Α*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004
- Δημητρόπουλος Αν., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Γενικό Μέρος, Τόμος Γ, Ημίτομος Ι*, εκδ. Σάκκουλα, Αθήνα – Θεσσαλονίκη, 2005
- Δημητρόπουλος Αν., *Συνταγματικά Δικαιώματα, Ειδικό Μέρος, Τόμος Γ, Ημίτομος Β*, Αθήνα, 2005
- Ηλιοπούλου – Στράγγα Τζ., *Η «τριενέργεια» των ατομικών και κοινωνικών δικαιωμάτων του Συντάγματος 1975*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1990
- Καρακασιάνης Αλ., *Συλλογικό Εργατικό Δίκαιο*, εκδ. Αντ.Ν.Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1992
- Μανιτάκης Αν., «Η ελευθερία του συνεταιρισμού και η αυτοδικαία εκ του νόμου απώλεια της νομικής προσωπικότητας σωματείου» in *Το Σύνταγμα*, 1979, τόμος πέμπτος, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα, σ.σ. 71 – 77
- Μαυριάς Κ. «Το δικαίωμα συλλογικής εκφράσεως πολιτικών ιδεών και το απαραβίαστο της μορφής του πολιτεύματος» in *Το Σύνταγμα*, 1976, σ.σ. 631επ.
- Παραράς Π., *Σύνταγμα 1975 – Corpus, Ι*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1985

Ράικος Αθ., *Παραδόσεις Συνταγματικού Δικαίου, τόμος Β, Τα Θεμελιώδη Δικαιώματα, τεύχος Β*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 1984
Σεραφείμ Λ., *Συνδικαλιστικό και Σωματειακό Δίκαιο*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2004
Χρυσόγονος Κ., *Ατομικά και Κοινωνικά Δικαιώματα*, εκδ. Αντ. Ν. Σάκκουλα, Αθήνα – Κομοτηνή, 2002

Ηλεκτρονική βιβλιογραφία

Από την ηλεκτρονική βιβλιογραφική βάση: www.law.uoa.gr/~adimitrop

Καράμπελα Αναστασία, *Το δικαίωμα του συνεταιρίζεσθαι*, Αθήνα, 2004
Δαλάκος Γεώργιος, *Η ένωση προσώπων ως φορέας συνταγματικών δικαιωμάτων*, Αθήνα, 2005
Μαλλίδη Χρυσούλα-Ειρήνη, *Άρθρο 12 του Συντάγματος*, Αθήνα, 2004
Μορφόπουλος Φώτης, *Άρθρο 12 του Συντάγματος*, Αθήνα, 2005
Ντοκομές Γεώργιος, *Δικαίωμα ή ελευθερία συνένωσης*, Αθήνα, 2004
Καράμπελας Γεώργιος, *Ενώσεις προσώπων – σωματεία*, Αθήνα, 2006
Αργυροκώστας Διονύσιος, *Η αναθεώρηση του Συντάγματος του 2001*, Αθήνα, 2003
Μανωλιός Νεκτάριος, *Αθλητικές Ενώσεις*, Αθήνα, 2004
Βλαγκοπούλου Μαριάντζελα, *Α.Π 4/2005, υπόθεση διάλυσης τουρκικού σωματείου ως αντιβαίνουν στη δημόσια τάξη*

Περίληψη

Η σύσταση μη κερδοσκοπικών ενώσεων και σωματείων είναι ελεύθερη και δεν μπορεί να εξαρτάται από προηγούμενη άδεια. Η προστασία είναι ανεξάρτητη από τη μορφή της ένωσης. Το δικαίωμα αυτό πρέπει να ασκείται στα πλαίσια του νόμου. Η διάλυση ενώσεων και σωματείων μπορεί να γίνει μόνο από δικαστήριο για παράβαση νόμου ή ουσιώδους διάταξης του καταστατικού.

Summary

The constitution of no – profiteering associations and unions is free and can not be dangled of previous permission. The protection is irrelevant from the form of the association. This right must be exercised in the legal limits. The resolution of associations and unions can be materialized only by the court because of delinquency or essential term of the memorandum of association.

Λήμματα

Ένωση προσώπων, σωματείο, συνεταιριζέσθαι, συνταγματικό δικαίωμα, αλλοδαποί, κόμματα, συνεταιρισμός, νομική προσωπικότητα, ίδρυση, διάλυση, κερδοσκοπικός σκοπός, αυτοδιοίκηση

Entries

Association, union, corporation, fundamental rights, outlander, parties, legal personality, constitution, resolution, profiteering, self-administration